

Typology of Child Marriage among Girls with Early Marriage Experience: A Case Study of Mashhad

**Tahereh Rahimpour
Azghadi ***

Assistant Professor, Department of Islamic
Studies, Ferdowsi University of Mashhad,
Mashhad, Iran.

Maliheh Sanaei

Ph.D. Student in Economic Sociology and
Development, Ferdowsi University of
Mashhad, Mashhad, Iran.

Mansoureh Goli

Ph.D. Student in Sociology of Social
Problems in Iran, Shahid Beheshti
University, Tehran, Iran.

1. Introduction

Early marriage, or child marriage—typically defined as marriage before the age of 18—is a complex socio-cultural issue with profound individual and structural consequences. According to UNICEF (2023), approximately 640 million girls and women worldwide were married before the age of 18. Despite a decline in the global rate, statistics in Iran indicate a persistent rate of 17-20%, with an upward trend observed in recent years (2020-2021). This phenomenon, permitted under specific conditions in Article 1041 of the Iranian Civil Code, is associated with significant physical, psychological, educational, and social repercussions. While previous studies have often adopted a reductionist perspective, attributing child marriage solely to absolute poverty or tribal traditions, this study aims to fill this gap by exploring the backgrounds and lived experiences of girls who have experienced child marriage in the metropolis of Mashhad, ultimately providing a comprehensive typology of the phenomenon.

2. Literature Review & Theoretical Framework

A review of both domestic and international literature (e.g., Raj et al., 2019; Pesaki et al., 2021; Jones et al., 2025; Afrasiabi et al., 2023; Kabiri & Valaei, 2024) indicates that poverty, family pressure, and cultural norms are significant drivers of

* Corresponding Author: rahimpour@um.ac.ir

How to Cite: Rahimpour Azghady, T; Sanaie, M; Goli, M. (2026). Typology of child marriage in girls with early marriage experience, Case study, Mashhad city, *Journal of Social Work Research*, 12 (46), 225-270.

this phenomenon. However, there is a clear lack of typological studies in the urban and marginalized contexts of Mashhad. This study employs an integrated theoretical framework, drawing upon Bourdieu's (1986) theory of social reproduction to understand economic and cultural capital as mechanisms of survival, Becker's (1991) rational choice theory to analyze family decision-making, Silver's (1994) social exclusion theory, Weber's approach to social action (specifically traditional and affective action), and finally, feminist perspectives and the capabilities approach to analyze the level of agency, patriarchal dominance, and the constraints on adolescent girls' autonomy.

3. Methodology

This research utilized a qualitative approach employing thematic analysis based on the six-stage model of Braun and Clarke (2006). The study population consisted of girls who married before the age of 18 and had visited the Mashhad Family Courts to obtain a "maturity certificate" (*Hokm-e Roshd*). Using purposive and snowball sampling, semi-structured, in-depth interviews were conducted with 30 girls aged 13 to 18 (whose age at marriage was between 13 and 17). Interviews lasted between 30 and 60 minutes and focused on motivations for marriage, circumstances of the union, the family of origin, and marital experiences. Throughout the process, ethical principles, including informed consent and confidentiality, were strictly observed.

4. Results

Thematic analysis revealed that child marriage is not a monolithic action; rather, it exists on a spectrum ranging from "complete deprivation of agency" to "reduced or emotional agency." Five main typologies were identified:

1. **Escapist (Refuge-seeking) Child Bride:** This type emerges in contexts of structural insecurity, chronic tension, divorce, or parental addiction. Marriage here is not a conscious choice but a mechanism to escape the family of origin, characterized by reactive agency and early regret.
2. **Tradition-Accepting (Passive) Child Bride:** Marriage is perceived as a religious/customary duty and a natural life path in traditional families. In this type, individual agency is absent, and girls are completely submissive to parental hegemony.
3. **Emotional/Romantic Child Bride:** Occurring in relatively stable families, this type is based on romantic fantasies, the search for idealized affection, and emotional actions (Weberian approach) stemming from cognitive immaturity.
4. **Goal-Oriented but Immature (Independence-seeking) Child Bride:** Girls in middle-income families view marriage as a strategic tool to achieve independence

and enter adulthood; however, this agency is “false” and immature due to a lack of lived experience.

5. Structurally-Coerced Child Bride: Emerging in contexts of absolute poverty, extreme financial dependence, and intense patriarchal dominance, marriage acts as the family’s deterministic economic strategy to reduce financial burden, resulting in the complete deprivation of the girl’s individual will.

5. Discussion & Conclusion

The present study demonstrates that child marriage is a multifaceted phenomenon that cannot be reduced solely to poverty or tradition. Consistent with previous studies, poverty and patriarchal norms are primary drivers in coerced and traditional types. However, the value of this research lies in identifying the escapist, romantic, and independence-seeking types, which indicate attempts at agency—albeit “limited” and “false” ones from the perspective of the capabilities approach—that merely transfer the individual from one restrictive structure to another. Given the study’s limitations, single-dimensional interventions are insufficient. Recommendations include: developing structural safety nets and conditional subsidies linked to continued education; implementing community-based programs to redefine the status of girls; and integrating social workers into schools to provide emotion regulation training and media literacy.

Keywords: Child Marriage, Typology, Qualitative Study, Thematic Analysis, Agency, Structural Coercion, Mashhad

سنخ‌شناسی کودک همسری در دختران دارای تجربه ازدواج زودهنگام

مورد مطالعه، شهر مشهد

طاہره رحیم‌پور ازغدی * دانشیار معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

ملیحه سنائی دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه دانشگاه فردوسی مشهد، ایران.

منصوره گلی دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی بررسی مسائل اجتماعی ایران دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

چکیده

پژوهش حاضر با هدف واکاوی زمینه‌ها و تجربه‌های دختران کودک همسر از منظر روانی، اجتماعی و ساختاری، به روش کیفی و با استفاده از تحلیل مضمون انجام شده است. مشارکت‌کنندگان شامل ۳۰ نفر از دخترانی بودند که تجربه ازدواج پیش از ۱۸ سالگی داشته و جهت اخذ حکم رشد به دادگاه مراجعه کرده بودند. این افراد به شیوه نمونه‌گیری هدفمند و گلوله برفی انتخاب شدند. داده‌ها از طریق مصاحبه نیمه ساختاریافته گردآوری و با رویکرد تحلیل مضمون تحلیل شدند. یافته‌ها نشان دادند که ازدواج زودهنگام در بستر عواملی چون فقر اقتصادی، سنت‌گرایی خانوادگی، فشارهای ساختاری، ضعف روابط عاطفی، و انگیزه‌های احساسی یا شناختی ناپخته شکل گرفته است. همچنین در این مطالعه، پنج سنخ کودک همسری: گریزان از خانواده، سنت‌پذیر و منفعل، هیجانی و احساسی، هدفمند اما ناپخته، و ساختاری-اجباری شناسایی شد که این سنخ‌ها، گویای پیچیدگی و تنوع زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر پدیده کودک همسری‌اند. یافته‌ها بر لزوم سیاست‌گذاری مبتنی بر سنخ‌شناسی، تقویت عاملیت دختران، و اصلاح دیدگاه‌های فرهنگی در زمینه ازدواج و رشد دختران تأکید دارند.

کلیدواژه‌ها: کودک همسری، حکم رشد، تحلیل مضمون، انگیزه ازدواج، خانواده، سنخ‌شناسی اجتماعی

بیان مسئله

ازدواج، به‌عنوان یکی از نهادهای بنیادین اجتماعی، نقشی کلیدی در تقویت پیوندهای خانوادگی، ثبات اجتماعی، و انتقال ارزش‌های فرهنگی در جوامع ایفا می‌کند. این پدیده، که از دیرباز به‌عنوان پایه‌ای برای تشکیل خانواده و حفظ انسجام جامعه شناخته‌شده، با ایجاد روابط مبتنی بر تعهد و حمایت متقابل، بر همبستگی اجتماعی و رشد اقتصادی اثرگذار است. با این حال، برخی اشکال ازدواج، مانند کودک همسری، به دلیل نقض حقوق اساسی کودکان و پیامدهای منفی اجتماعی و فردی، به موضوعاتی مناقشه‌آمیز و چالش‌برانگیز تبدیل شده‌اند. کودک همسری، به‌عنوان ازدواج یا اتحاد غیررسمی افراد زیر ۱۸ سال، اغلب با فشارهای خانوادگی، فقر، و هنجارهای فرهنگی رخ می‌دهد و به‌طور نامتناسبی دختران را از حقوقشان، از جمله آموزش، سلامت و خودمختاری، محروم می‌کند. سازمان‌های بین‌المللی مانند یونسف و صندوق جمعیت سازمان ملل متحد، کودک همسری را نقض حقوق بشر می‌دانند که با استانداردهای کنوانسیون حقوق کودک (۱۹۸۹) و هدف توسعه پایدار ۵,۳ برای حذف شیوه‌های مضر تا سال ۲۰۳۰ در تضاد است (UNICEF, 2016: 35, 2023: 10-12).

بر اساس گزارش منتشرشده یونسف در سال ۲۰۲۳، ۶۴۰ میلیون دختر و زن در جهان پیش از ۱۸ سالگی ازدواج کرده‌اند که از این تعداد، ۴۵٪ در جنوب آسیا، ۲۰٪ در آفریقای زیرصحرای، ۱۵٪ در شرق آسیا و اقیانوسیه، ۹٪ در آمریکای لاتین و کارائیب، ۶٪ در خاورمیانه و شمال آفریقا، ۳٪ در اروپای شرقی و آسیای مرکزی، و ۲٪ در سایر مناطق توزیع شده‌اند. با وجود اینکه آمارها حاکی از کاهش شیوع جهانی کودک همسری در دهه گذشته از ۲۳٪ به ۱۹٪ است، اما با نرخ کنونی، حذف این پدیده تا سال ۲۰۳۰ غیرممکن است و ۳۰۰ سال طول خواهد کشید. در ایران، نرخ شیوع کودک همسری حدود ۱۷-۲۰ درصد است، که مشابه میانگین جهانی (۱۹٪) می‌باشد. با این حال، ایران برخلاف روند کاهشی جهانی، شاهد افزایش این پدیده بوده (رشد ۱۰,۵٪ در ۱۳۹۹ و ۳۲٪ در بهار ۱۴۰۰)، که عمدتاً به دلیل فقر و سنت‌های فرهنگی است (UNICEF, 2023: 10).

ازدواج زودهنگام کودکان به عنوان پدیده‌ای چندبعدی، متأثر از عوامل مختلف است. مطالعات نشان داده است عوامل اجتماعی و فرهنگی و خانوادگی از مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر این پدیده است. این مطالعات بر تأثیر عمیق هنجارهای اجتماعی، ارزش‌های خانوادگی در ترویج ازدواج کودکان تأکید دارند. سطح پایین تحصیلات والدین و فرزندان و رسوم سنتی باعث تشویق ازدواج زودهنگام می‌شود. والدین، به‌ویژه در خانواده‌های کم‌سود، ازدواج دخترانشان را به عنوان راهی برای بهبود وضعیت اجتماعی یا اقتصادی و تأمین امنیت اجتماعی آنان می‌بینند. ارزش‌های خانوادگی، به‌ویژه در جوامع پدرسالار، ازدواج زودهنگام را به عنوان عملی پسندیده و عادی ترویج می‌کنند. هنجارهای اجتماعی، مانند حفظ عفت و نظم اجتماعی و فشارهای خانوادگی، مانند اصرار والدین یا خویشاوندان، دختران را به پذیرش ازدواج در سنین پایین وادار می‌کند (Rofika & Hariastuti, 2020; Kohno et al., 2020; Subramanee et al., 2022: 15).

این پدیده با پیامدهای گسترده‌ای در ابعاد جسمی، روانی، آموزشی و اجتماعی نیز همراه است. در سطح فردی، دختران نوجوانی که تجربه ازدواج زودهنگام دارند، اغلب با چالش‌هایی مانند آمادگی ناکافی برای بارداری و زایمان، اختلالات روانی نظیر افسردگی و اضطراب و کاهش خودمختاری مواجه می‌شوند. این کودکان به دلیل فشارهای خانوادگی و فرهنگی، حق انتخاب را از دست داده و از مسیر رشد شخصیتی، آموزشی و اجتماعی بازمی‌مانند. همچنین، ازدواج زودهنگام خطر توقف رشد جسمی را افزایش داده، فرصت‌های شغلی را محدود می‌کند و احتمال تجربه خشونت خانگی را نیز بالا می‌برد (مجدی و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۰۰؛ Wibowo et al., 2021: 245; Chowdhury, 2004: 245; UNICEF, 2020: 12; Efevbera et al., 2017: 91).

در سطح اجتماعی، این پدیده مانعی جدی در مسیر توسعه پایدار به شمار می‌رود. ازدواج کودکان با کاهش مشارکت زنان در آموزش و نیروی کار، تشدید نابرابری‌های جنسیتی و بازتولید فقر در نسل‌های بعد همراه است. در جوامعی با ساختارهای پدرسالارانه یا شرایط بحرانی مانند جنگ و فقر، این نوع ازدواج‌ها رایج‌تر بوده و فشار بیشتری بر منابع

بهداشتی، آموزشی و اقتصادی وارد می‌کنند. ضعف در اجرای قوانین مربوط به حداقل سن ازدواج نیز به تداوم این وضعیت دامن می‌زند. پیامدهایی چون افزایش نرخ باروری زود هنگام، کاهش انسجام اجتماعی و تحمیل هزینه‌های سنگین بر سیستم‌های رفاه اجتماعی نیز از دیگر نتایج آن است (Batyra & Pesando, 2021: 106; Kohno et al., 2020; UNICEF, 2014; Mourtada et al., 2017:54-56; World Health Organization, 2006).

در ایران، چارچوب قانونی ازدواج در ماده ۱۰۴۱ قانون مدنی تعیین شده است. بر اساس اصلاحیه این ماده، حداقل سن قانونی ازدواج برای دختران ۱۳ سال و برای پسران ۱۵ سال تعیین شده است و ازدواج در سنین پایین‌تر نیز با اذن ولی و تشخیص مصلحت توسط دادگاه امکان‌پذیر است. این انعطاف قانونی، اگرچه با هدف حمایت از مصلحت کودک پیش‌بینی شده، اما در عمل می‌تواند زمینه استمرار ازدواج در سنین پایین را فراهم سازد، به‌ویژه در بسترهایی که هنجارهای فرهنگی، فشارهای خانوادگی یا شرایط اقتصادی چنین ازدواج‌هایی را تشویق می‌کنند (میرشاه، ۱۴۰۰: ۱۲؛ مقدادی و جوادپور، ۱۳۹۶: ۳۵).

واکاوی ادبیات موجود پیرامون موضوع، نشان می‌دهد که این پژوهش‌ها عمدتاً بر سه محور اصلی: بررسی و توصیف پدیده، تحلیل عوامل زمینه‌ساز و پیامدهای آن و ارزیابی مداخلات سیاستی و قانونی. متمرکز بوده‌اند. با این حال، تمرکز کمتر بر تمایزات درونی این پدیده باعث شده است که ابعاد متنوع آن، به‌ویژه از منظر سنخ‌شناسی، کمتر مورد توجه قرار گیرد. در این میان، سنخ‌شناسی ازدواج کودکان به‌عنوان رویکردی تحلیلی که به دسته‌بندی انواع این ازدواج‌ها بر اساس عواملی چون سن، نوع اجبار و زمینه‌های فرهنگی می‌پردازد، می‌تواند به درک دقیق‌تر پدیده و طراحی مداخلات هدفمند کمک کند. این رویکرد به شناسایی الگوهای منطقه‌ای، فرهنگی و اجتماعی کمک می‌کند و از یک‌دستی و ساده‌سازی غیرواقع‌گرایانه در سیاست‌گذاری‌ها جلوگیری می‌نماید. همچنین، سنخ‌شناسی امکان شناسایی گروه‌های آسیب‌پذیرتر را فراهم می‌آورد و بستر مناسبی برای تخصیص بهینه منابع و تدوین برنامه‌های حمایتی مؤثر فراهم می‌سازد.

افزون بر این، سنخ‌شناسی به ارتقاء کیفیت تحلیل‌های علمی نیز کمک می‌کند. با طبقه‌بندی ازدواج کودکان به انواع مختلف، امکان تحلیل روابط علی بین علل و پیامدها با دقت بیشتری فراهم می‌شود. همچنین، این رویکرد بستر لازم برای مقایسه‌های بین‌المللی، ارزیابی دقیق‌تر سیاست‌ها و پیش‌بینی روندهای آتی را فراهم می‌سازد. در نهایت، سنخ‌شناسی می‌تواند به‌عنوان پیوندی میان داده‌های میدانی، سیاست‌گذاری‌های عملی و نظریه‌پردازی‌های کلان در حوزه مسائل اجتماعی عمل کند و خلأ موجود در ادبیات پژوهشی را تا حد زیادی پوشش دهد.

شهر مشهد، به‌عنوان دومین کلان‌شهر ایران، دارای ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی و جمعیتی خاصی است که می‌تواند بر شکل‌گیری و تداوم الگوهای کودک همسری تأثیرگذار باشد. این شهر به دلیل جایگاه مذهبی، مهاجرپذیری گسترده، حضور جمعیت قابل‌توجهی از مهاجران داخلی و خارجی، و وجود نابرابری‌های اقتصادی و فضایی میان مناطق مختلف شهری، از تنوع فرهنگی و اجتماعی بالایی برخوردار است. در برخی مناطق حاشیه‌ای و کم‌برخوردار، ترکیب عواملی مانند فقر، سطح پایین تحصیلات، پابندی به هنجارهای سنتی و محدودیت فرصت‌های اجتماعی، می‌تواند زمینه‌ساز تداوم ازدواج در سنین پایین باشد. در مقابل، در بخش‌های برخوردارتر شهر، این پدیده ممکن است تحت تأثیر عوامل متفاوتی شکل گیرد. این تنوع اجتماعی و فرهنگی، احتمال وجود الگوها و سنخ‌های متفاوت کودک همسری را در این شهر افزایش می‌دهد و ضرورت انجام مطالعه‌ای زمینه‌مند با تمرکز بر سنخ‌شناسی این پدیده را برجسته می‌سازد.

در این راستا پژوهش حاضر در پی آن است انواع مختلف کودک همسری را بر اساس ویژگی‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی طبقه‌بندی کرده و به ارائه یک سنخ‌شناسی دقیق بپردازد.

ادبیات تحقیق

پیشینه تجربی

مرور مطالعات تجربی پیرامون پدیده کودک همسری، با تمرکز بر شناسایی انواع و سنخ‌های آن، نشان می‌دهد که این موضوع در سطح بین‌المللی نیز مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته و از زوایای مختلف مورد بررسی قرار داده شده است. باجرچاریا و امین^۱ (۲۰۱۷) با تمرکز بر وضعیت زنان در جنوب شرق آسیا، کودک همسری را بر اساس نقش خانواده و جامعه تحلیل کرده و نشان دادند که برخی دختران تحت فشار مستقیم خانواده یا الزامات مذهبی ناگزیر به ازدواج زودهنگام می‌شوند، درحالی که گروهی دیگر ازدواج را به‌عنوان راهبردی برای رهایی از شرایط دشوار خانوادگی یا تنگنای اقتصادی انتخاب می‌کنند، همچنین راج و همکاران^۲ (۲۰۱۹) در مطالعه‌ای جامع در کشورهای جنوب آسیا، کودک همسری را در چهار دسته اصلی طبقه‌بندی کرده‌اند: ازدواج‌های اجباری ناشی از فشارهای خانوادگی و اجتماعی، ازدواج‌های مبتنی بر فقر و نیازهای اقتصادی، ازدواج‌های ناشی از فقدان آگاهی و ضعف نظام آموزشی، و ازدواج‌های ریشه‌دار در عرف و سنت‌های قبیله‌ای و محلی. (باجرچاریا، ۲۰۱۷؛ راج و همکاران، ۲۰۱۹).

در همین راستا، پساکی^۳ و همکاران (۲۰۲۱) در مطالعه‌ای مفهومی مبتنی بر داده‌های کیفی از بنگلادش، مالاوی و نیجر، پنج عامل اصلی مؤثر بر کودک همسری را شناسایی کردند: هنجارها و نگرش‌های اجتماعی (ازجمله نقش‌های جنسیتی و نابرابری)، فقر و محدودیت‌های اقتصادی، فقدان استقلال و عاملیت دختران، محدودیت فرصت‌های آموزشی و شغلی، و نگرانی‌های مرتبط با جنسیت و بارداری. یافته‌های آنان نشان داد که این عوامل در تعامل با یکدیگر عمل می‌کنند و ضرورت طراحی مداخلات متناسب با زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی هر جامعه را برجسته می‌سازند. باتیریا و پساندو^۴ (۲۰۲۱) نیز

1. Bajracharya, A., & Amin

2. Raj, A., McDougal, L., & Rusch, M. L

3. Psaki

4. Batyra & Pesando

در تحلیل هم‌گروهی شش کشور شامل بنین، موریتانی، تاجیکستان، قزاقستان، نپال و بوتان، دریافتند که اصلاح قوانین مربوط به حداقل سن ازدواج (افزایش به ۱۸ سال) در اغلب موارد تأثیر محدودی بر کاهش کودک همسری داشته و تنها در برخی کشورها مانند تاجیکستان و نپال کاهش‌هایی مشاهده شده است که آن نیز وابسته به شرایط و مدل‌های اجرایی بوده است (پساکي و همکاران، ۲۰۲۱؛ باتیریا و پساندو، ۲۰۲۱).

علاوه بر این، پورطاهری^۱ و همکاران (۲۰۲۳) در یک مرور سیستماتیک بر ۴۸ مطالعه با مجموع ۱۲۷، ۹۴۵ شرکت‌کننده، میزان شیوع کودک همسری را بین ۱،۸ تا ۹۰،۸۵ درصد گزارش کردند و عوامل مرتبط با آن را بر اساس چارچوب اکولوژیک-اجتماعی در چهار سطح طبقه‌بندی نمودند: سطح فردی (مانند سطح پایین تحصیلات و بیکاری)، سطح میان فردی (نظیر تحصیلات پایین والدین یا همسر و ساختار خانواده گسترده)، سطح اجتماعی-محلی (مانند فقر، سکونت در مناطق روستایی و تعلقات قومی)، و سطح کلان اجتماعی (ازجمله عوامل مذهبی).

این مطالعه همچنین نشان داد که اگرچه روند کلی کودک همسری در سطح جهانی کاهش یافته است، اما این کاهش با سرعتی کند صورت می‌گیرد و همچنان نیازمند مداخلات مؤثر آموزشی و اقتصادی است. در همین زمینه، کیدمن^۲ و همکاران (۲۰۲۴) در مطالعه‌ای طولی بر ۹۱۵ دختر نوجوان در مالای دریا یافتند که عقب‌ماندگی تحصیلی با افزایش احتمال ازدواج زودهنگام همراه است، درحالی‌که ادراک مخالفت اجتماعی با کودک همسری می‌تواند نقش محافظتی ایفا کند. همچنین، آگاهی از قوانین مرتبط با ازدواج، برخلاف انتظار، با افزایش احتمال ازدواج زودهنگام همراه بود که احتمالاً با تجربه بارداری پیش از ازدواج مرتبط است (پورطاهری و همکاران، ۲۰۲۳؛ کیدمن و همکاران، ۲۰۲۴).

سنخ‌شناسی کودک همسری در دختران دارای تجربه...، رحیم‌پور ازغدی و همکاران | ۲۳۵

جونز^۱ و همکاران (۲۰۲۵) در مطالعه‌ای در کشورهای بنگلادش، اتیوپی و اردن، پیامدهای روان‌شناختی کودک همسری را بررسی کرده و نشان دادند که ازدواج پیش از ۱۸ سالگی با افزایش قابل‌توجه اختلالات روانی و عاطفی، ازجمله افسردگی و اضطراب، همراه است؛ پدیده‌ای که در چارچوب رویکرد قابلیت‌ها، ناشی از محدود شدن فرصت‌های آموزشی، اجتماعی و فردی دختران تبیین می‌شود (جونز و همکاران، ۲۰۲۵).

در مقابل، مطالعات داخلی عمدتاً بر شناسایی علل، زمینه‌ها و پیامدهای کودک همسری در بستر اجتماعی و فرهنگی ایران تمرکز داشته‌اند. زارعی محمودآبادی و همکاران (۱۴۰۰) در مطالعه‌ای مردم‌نگارانه، عواملی نظیر فقر، نابرابری جنسیتی، طلاق، کم‌سواد و ناامنی اجتماعی را از مهم‌ترین زمینه‌های ازدواج زود هنگام در میان مهاجران افغان ساکن تهران و هامبورگ معرفی کرده است. همچنین، مقدادی و جوادپور (۱۳۹۶) با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی به تأثیر ازدواج زود هنگام بر سلامت جنسی کودکان پرداخته و بر نقش خانواده، نابرابری‌های جنسیتی، فقر اقتصادی، کنترل روابط جنسی و حفظ آبرو و منزلت خانوادگی در تداوم کودک همسری اشاره کرده‌اند. یافته‌های احمدی (۱۳۹۶) مبتنی بر رویکرد ترکیبی (کیفی-کمی) نیز نشان می‌دهد که فقر اقتصادی و سطح پایین تحصیلات از مهم‌ترین عوامل بروز این پدیده در ایران به شمار می‌روند (زارعی محمودآبادی و همکاران، ۱۴۰۰؛ مقدادی و جوادپور، ۱۳۹۶؛ احمدی، ۱۳۹۶).

حاجیلو و همکاران (۱۴۰۰) نیز در پژوهشی کیفی بر زنان تبریزی، بلوغ زودرس، باورهای مذهبی سنتی، ساختار مردسالارانه و فشارهای اجتماعی را از عوامل مؤثر بر شکل‌گیری این پدیده دانسته‌اند. علاوه بر این، جلیلی و همکاران (۱۴۰۲) با رویکردی کیفی، تفاوت‌های فرهنگی و اقتصادی میان مناطق مختلف ایران را در بروز کودک همسری بررسی کرده و نشان دادند که در برخی مناطق، این پدیده ریشه در سنت‌ها و هنجارهای فرهنگی دارد، درحالی‌که در مناطق دیگر، بیشتر متأثر از شرایط اقتصادی و اجتماعی است. میرشاه (۱۴۰۰) در بررسی حقوقی-اجتماعی خود، پیامدهای کودک

1. Jones

همسری را در ابعاد اجتماعی (ازجمله ترک تحصیل و طلاق)، جسمی (مانند خشونت جنسی و عوارض بارداری)، روانی (نظیر افسردگی و خودکشی) و خانوادگی طبقه‌بندی کرده و بر ضرورت اصلاح قوانین مرتبط با حداقل سن ازدواج تأکید نموده است (حاجیلو و همکاران، ۱۴۰۰؛ جلیلی و همکاران، ۱۴۰۲؛ میرشاه، ۱۴۰۰).

مجدی و همکاران (۱۴۰۲) نیز در مطالعه‌ای کیفی با استفاده از روش نظریه زمینه‌ای عواملی نظیر تداوم الگوی ازدواج زود هنگام در خانواده‌های چندنسلی، کم‌اهمیت تلقی شدن تحصیل دختران، فشارهای اجتماعی، محدودیت‌های فرهنگی و ساختارهای مردسالارانه را از مهم‌ترین زمینه‌های بروز کودک همسری معرفی کرده‌اند. همچنین، افراسیابی و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی کیفی، کودک همسری را پدیده‌ای چندبعدی و زمینه‌مند دانسته و عواملی نظیر پدرسالاری فرهنگی، هنجارهای ازدواج زود هنگام، محدودیت‌های ساختاری مناطق روستایی، تلاش برای نمایش بزرگسالی، محرومیت‌های اجتماعی و کم‌اهمیت بودن تحصیل دختران را از مهم‌ترین زمینه‌های شکل‌گیری آن معرفی کرده‌اند (مجدی و همکاران، ۱۴۰۲؛ افراسیابی و همکاران، ۱۴۰۲).

کبیری و ولایی (۱۴۰۳) در مطالعه‌ای مبتنی بر نظریه زمینه‌ای، عوامل مؤثر بر کودک همسری را در سه سطح شرایط علی (نظیر فقر، هنجارهای سنتی و آگاهی زود هنگام جنسی)، شرایط زمینه‌ای (ازجمله زنانه شدن فقر و محرومیت آموزشی) و شرایط مداخله‌گر (مانند ساختارهای مردسالارانه) تبیین کرده و پیامدهایی همچون خشونت، خیانت، طلاق و بازتولید چرخه فقر را گزارش کردند. نصرتی‌خواه و همکاران (۱۴۰۴) در مطالعه کمی بر شهر دیشموک، تمایل به کودک همسری را بیش از متوسط یافتند و عوامل مردسالاری، دینداری عرفی و حمایت قانونی را افزایش‌دهنده، و آگاهی از پیامدها، تحصیل و درآمد بالاتر را بر کاهش این پدیده مؤثر دانستند (کبیری و ولایی، ۱۴۰۳؛ نصرتی‌خواه و همکاران، ۱۴۰۴).

مرور مطالعات پیشین نشان می‌دهد که اگرچه پژوهش‌های خارجی و داخلی به‌طور گسترده به بررسی پدیده کودک همسری پرداخته‌اند، اما تمرکز غالب آن‌ها بر شناسایی

عوامل علی، زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی و نیز پیامدهای این پدیده بوده است. در این مطالعات، کودک همسری عمدتاً به عنوان پیامد عواملی نظیر فقر، نابرابری جنسیتی، هنجارهای سنتی، فشارهای خانوادگی و محدودیت‌های آموزشی تحلیل شده و کمتر به تنوع الگوها و گونه‌های متمایز آن توجه شده است. در واقع، بسیاری از این پژوهش‌ها با اتخاذ رویکردی آسیب‌شناسانه، کودک همسری را پدیده‌ای نسبتاً همگن در نظر گرفته‌اند و کمتر به تفاوت در زمینه‌های شکل‌گیری، منطق‌های کنشگران و شیوه‌های متفاوت تجربه و تداوم این پدیده پرداخته‌اند. علاوه بر این، بخش قابل توجهی از مطالعات داخلی در سطح کلی یا در بسترهای غیرشهری انجام شده و تحلیل زمینه‌مند این پدیده در کلان‌شهرهایی با ویژگی‌های اجتماعی و فرهنگی متنوع، کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

بر این اساس، یکی از خلأهای مهم در ادبیات موجود، فقدان مطالعاتی است که با رویکردی سنخ‌شناسانه، به شناسایی و تبیین الگوهای متمایز کودک همسری در بسترهای اجتماعی مشخص بپردازند. پژوهش حاضر با تمرکز بر شهر مشهد، درصدد است با فراتر رفتن از شناسایی صرف عوامل زمینه‌ساز، الگوهای متفاوت کودک همسری را در زمینه واقعی زندگی افراد شناسایی و تحلیل کند. این رویکرد امکان درک عمیق‌تر از تنوع اشکال کودک همسری، منطق‌های اجتماعی حاکم بر آن و تفاوت در شرایط شکل‌گیری این پدیده را فراهم می‌سازد. همچنین، تمرکز بر بافت اجتماعی خاص شهر مشهد، به تولید دانش زمینه‌مند و کاربردی کمک می‌کند و می‌تواند مبنایی برای طراحی مداخلات اجتماعی و سیاست‌گذاری‌های هدفمند و متناسب با الگوهای واقعی این پدیده فراهم آورد.

چارچوب مفهومی

مطالعات پیرامون کودک همسری نشان می‌دهد که این پدیده را می‌توان از زوایای مختلف جامعه‌شناختی و اقتصادی تحلیل کرد. به عنوان مثال، نظریه بازتولید اجتماعی پیر بوردیو^۱

1. Bourdieu

(۱۹۸۶) توضیح می‌دهد که چگونه نابرابری‌های اقتصادی و فرهنگی در خانواده‌ها و جوامع، از طریق سازوکارهایی مانند ازدواج زودهنگام، نسل به نسل منتقل می‌شود. خانواده‌هایی که دارای سرمایه فرهنگی و اقتصادی کمتری هستند، ازدواج زودهنگام را راهی برای حفظ یا ارتقای موقعیت اجتماعی خود می‌دانند و به این ترتیب چرخه نابرابری تداوم می‌یابد (Bourdieu, 1986: 250).

از سوی دیگر، نظریه انتخاب عقلانی که توسط بکر^۱ (۱۹۹۱) مطرح شده است، کودک همسری را به عنوان تصمیمی استراتژیک در نظر می‌گیرد که خانواده‌ها بر اساس تحلیل هزینه و فایده اتخاذ می‌کنند. والدین ممکن است ازدواج زودهنگام دختران خود را به منظور کاهش فشارهای اقتصادی یا تضمین امنیت اجتماعی انتخاب کنند. علاوه بر این، نظریه محرومیت اجتماعی سیلور^۲ (۱۹۹۴) به کودک همسری به عنوان یکی از نتایج بازتولید نابرابری‌های اجتماعی نگاه می‌کند، جایی که دخترانی که در شرایط اقتصادی نامناسب و با دسترسی محدود به منابع آموزشی و حمایتی رشد می‌کنند، بیشتر در معرض ازدواج زودهنگام قرار دارند. نظریه کنش اجتماعی وبر نیز تحلیل ظریف‌تری از معناهای ذهنی ازدواج در میان کنشگران ارائه می‌دهد. برخی از این ازدواج‌ها ممکن است ریشه در کنش سنتی (پابندی به رسوم) یا کنش احساسی (وابستگی یا فرار از فشارهای خانوادگی) داشته باشند. وبر معتقد است که فهم پدیده‌های اجتماعی تنها در صورتی کامل می‌شود که معناهای ذهنی کنشگران نیز لحاظ گردد (Weber, 1978: 652; Becker, 1991; Silver, 1994: 535).

فمینیست‌ها نیز معتقدند، کودک همسری به عنوان ابزاری برای تقویت نظام‌های مردسالاری دیده است که نه تنها حقوق دختران را محدود می‌کند بلکه آنان را در نقش‌های سنتی زنانه محصور ساخته و از مشارکت اجتماعی، اقتصادی و آموزشی باز می‌دارد (Raj et al., 2019:5). این دیدگاه نشان می‌دهد که کودک همسری بخشی از

1. Becker, G. S
2. Silver

ساختارهایی است که به حفظ و بازتولید سلطه جنسیتی کمک می‌کند. بر این اساس، پژوهش حاضر با تکیه بر این مبانی نظری، کودک همسری را پدیده‌ای چندبعدی می‌داند که از تعامل پیچیده میان شرایط ساختاری (فقر و نابرابری)، راهبردهای کنشگران (تصمیمات عقلانی یا سنتی) و زمینه‌های فرهنگی-جنسیتی شکل گرفته و در قالب سنخ‌های متفاوتی بروز می‌یابد. در همین راستا، هدف اصلی آن است که با تمرکز بر مؤلفه‌های «زمینه‌ها و دلایل»، سنخ‌شناسی جامعی از این پدیده ارائه گردد.

روش‌شناسی پژوهش

باتوجه به ضرورت درک عمیق و چندلایه پدیده کودک همسری در بستر شهری مشهد و ماهیت اکتشافی پژوهش حاضر برای شناسایی و طبقه‌بندی سنخ‌های آن، رهیافت کیفی برای انجام این مطالعه انتخاب شد. رهیافت کیفی با تأکید بر شنیدن روایت‌های سوژه‌ها، به پژوهشگر کمک می‌کند تا به فهمی از درون نسبت به تجارب زیسته دخترانی نائل آید که در سنین کمتر از ۱۸ سال ازدواج کرده و برای دریافت حکم رشد به مراجع قضایی مراجعه کرده‌اند. از این طریق، امکان واکاوی ابعاد پنهان فردی، خانوادگی، اجتماعی و فرهنگی این پدیده فراهم می‌شود. بر این اساس، برای گردآوری داده‌ها از مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته استفاده شد. سپس داده‌های کیفی به دست آمده، با استفاده از روش تحلیل مضمون^۱ (Braun & Clarke, 2006: 85) کدگذاری و طبقه‌بندی شد تا امکان استخراج الگوهای تکرارشونده و ساختارهای معنایی از درون داده‌ها و در نهایت، دسته‌بندی این پدیده در قالب سنخ‌های مشخص فراهم شود.

مشارکت‌کنندگان این پژوهش شامل ۳۰ نفر از دخترانی بودند که در سال ۱۴۰۲ به دادگاه‌های خانواده شهر مشهد مراجعه کرده بودند تا حکم رشد را برای اقدام به ازدواج، طلاق یا دریافت وام ازدواج دریافت کنند. این افراد با روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب

1. Thematic Analysis

شدند. ملاک انتخاب، تجربه ازدواج زیر ۱۸ سال و تمایل به مشارکت در مصاحبه بود. تنوع در ویژگی‌هایی نظیر سن در زمان ازدواج، سطح تحصیلات، وضعیت خانوادگی و انگیزه ازدواج، از جمله معیارهای کنترل تنوع در نمونه بود.

داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه ساخت‌یافته گردآوری شد. مصاحبه‌ها به صورت حضوری در محل دادگاه یا با هماهنگی در محل زندگی افراد انجام شد. مدت زمان هر مصاحبه بین ۳۰ تا ۶۰ دقیقه بود. سؤالات مصاحبه علاوه بر اطلاعات دموگرافیک (سن، تحصیلات، وضعیت اقتصادی خانواده، سن ازدواج و ویژگی‌های همسر)، بر محورهای اصلی زیر متمرکز بود: انگیزه و تصور از ازدواج، نحوه آشنایی با همسر، تجربه خشونت خانوادگی، و وضعیت فعلی زندگی زناشویی.

داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها پس از پیاده‌سازی و کدگذاری اولیه، با استفاده از تکنیک تحلیل مضمون براون و کلارک (۲۰۰۶) تحلیل شد. تحلیل در شش گام صورت گرفت: آشنایی با داده‌ها؛ تولید کدهای اولیه؛ جستجوی مضامین؛ بازبینی مضامین؛ تعریف و نام‌گذاری مضامین؛ تدوین روایت تحلیل نهایی. مضامین اصلی در حوزه‌های فردی، خانوادگی، اقتصادی، روانی و فرهنگی استخراج و در قالب سنخ‌های کودک همسری دسته‌بندی شدند.

برای تضمین قابلیت اعتماد یافته‌ها، از استراتژی‌های متعددی استفاده شد. داده‌ها توسط دو محقق به صورت مستقل کدگذاری و مضامین استخراج‌شده با یکدیگر مقایسه شدند تا از همسویی تحلیل‌ها اطمینان حاصل شود. همچنین، بخشی از یافته‌ها با چند نفر از مشارکت‌کنندگان بازبینی شد تا صحت تفسیرها تأیید گردد. تنوع در انتخاب مشارکت‌کنندگان و ثبت دقیق فرآیند تحلیل نیز به افزایش اعتبار پژوهش کمک کرد. در تمام مراحل تحقیق، اصول اخلاق پژوهش رعایت شد. رضایت آگاهانه از مصاحبه‌شوندگان (یا خانواده ایشان در صورت نیاز) اخذ شد. همچنین، محرمانگی اطلاعات و ناشناس بودن هویت پاسخ‌گویان تضمین گردید و از داده‌ها تنها در راستای اهداف پژوهش استفاده شد.

سؤالات محوری پژوهش

پژوهش حاضر در پی پاسخگویی به این سؤال اصلی است:

پدیده کودک همسری در شهر مشهد بر اساس زمینه‌ها، دلایل و الگوهای کنش، دارای چه سنخ‌هایی است و ویژگی‌های متمایزکننده هر یک از این سنخ‌ها چیست؟
برای دستیابی به پاسخی جامع برای این سؤال اصلی، سؤالات فرعی زیر نیز مطرح شدند:

۱. چه شرایط ساختاری و زمینه‌ای (نظیر وضعیت اقتصادی-اجتماعی، طرد اجتماعی و هنجارهای فرهنگی) بستر شکل‌گیری سنخ‌های گوناگون کودک همسری را فراهم می‌آورند؟ (بعد زمینه‌ای)
۲. کنشگران (دختران) و خانواده‌هایشان بر اساس چه انگیزه‌ها و الگوهای ذهنی به ازدواج زودهنگام تن می‌دهند؟ (بعد دلایل و محرک‌ها)

سیمای مشارکت‌کنندگان

این پژوهش با مشارکت ۳۰ دختر دارای تجربه ازدواج زودهنگام در شهر مشهد انجام شد. مشارکت‌کنندگان در بازه سنی ۱۳ تا ۱۸ سال قرار داشتند و سن ازدواج آنان بین ۱۳ تا ۱۷ سالگی متغیر بود. اکثر مشارکت‌کنندگان تحصیلات خود را در مقاطع راهنمایی یا دبیرستان ترک کرده بودند و تنها تعداد محدودی به پایه یازدهم رسیده بودند. از نظر پیشینه خانوادگی، بخش قابل‌توجهی از مشارکت‌کنندگان از خانواده‌هایی با سطح تحصیلات پایین والدین (عمدتاً ابتدایی یا سیکل) برخاسته بودند. تنها در موارد معدودی، والدین دارای تحصیلات دانشگاهی بودند. همچنین، تعدادی از مشارکت‌کنندگان تجربه متارکه یا در حال جدایی والدین را داشتند و برخی با مسئله اعتیاد (ستی یا صنعتی) در خانواده مواجه بوده‌اند. والدین عمدتاً در مشاغل آزاد، کارگری، کشاورزی یا خدماتی فعالیت داشتند که نشان‌دهنده وضعیت اقتصادی کم‌برخوردار اکثر خانواده‌هاست.

جدول ۱- سیمای ویژگی‌های جمعیت شناختی و خانوادگی مشارکت‌کنندگان

شماره مشارکت‌کننده	سن	سن ازدواج	تحصیلات	تحصیلات پدر	تحصیلات مادر	وضعیت تأهل والدین	شغل پدر	وضعیت اعتیاد والدین
مشارکت‌کننده شماره ۱	۱۷	۱۶	نهم (ترک تحصیل)	سیکل	سیکل	عدم متارکه	آزاد	سستی
مشارکت‌کننده شماره ۲	۱۶	۱۵	هشتم (ترک تحصیل)	پنجم ابتدایی	پنجم ابتدایی	متارکه	کشاورز	عدم اعتیاد
مشارکت‌کننده شماره ۳	۱۸	۱۴	هفتم (ترک تحصیل)	دیپلم	پنجم ابتدایی	متارکه	آزاد	سستی
مشارکت‌کننده شماره ۴	۱۷	۱۴	هفتم (ترک تحصیل)	بی‌سواد	بی‌سواد	عدم متارکه	کارگر	عدم اعتیاد
مشارکت‌کننده شماره ۵	۱۵	۱۴	هفتم	ابتدایی	سیکل	متارکه	کشاورزی	سستی
مشارکت‌کننده شماره ۶	۱۶	۱۳	نهم	سیکل	دیپلم	عدم متارکه	آزاد	عدم اعتیاد
مشارکت‌کننده شماره ۷	۱۵	۱۴	هشتم	نمی‌داند	بی‌سواد	عدم متارکه	کشاورز	عدم اعتیاد
مشارکت‌کننده شماره ۸	۱۶	۱۶	دهم	سیکل	سیکل	عدم متارکه	نانوا	سستی
مشارکت‌کننده شماره ۹	۱۶	۱۶	هفتم	سیکل	دیپلم ناقص	در حال جدا شدن	آزاد-کفاشی	سستی/صنعتی
مشارکت‌کننده شماره ۱۰	۱۸	۱۶	یازدهم	سیکل	ابتدایی	عدم متارکه	کارگر	عدم اعتیاد
مشارکت‌کننده شماره ۱۱	۱۷	۱۶	دهم	سیکل	سیکل	در حال جدا شدن	آزاد - راننده	عدم اعتیاد
مشارکت‌کننده شماره ۱۲	۱۶	۱۵	دهم	سیکل	سیکل	متارکه	آزاد- روکوبی مبل	عدم اعتیاد
مشارکت‌کننده شماره ۱۳	۱۶	۱۴	دهم	سیکل	لیسانس	عدم متارکه	کشاورز	صنعتی

سنخ‌شناسی کودک همسری در دختران دارای تجربه...، رحیم‌پور ازغدی و همکاران | ۲۴۳

شماره مشارکت‌کننده	سن	سن ازدواج	تحصیلات	تحصیلات پدر	تحصیلات مادر	وضعیت تأهل والدین	شغل پدر	وضعیت اعتیاد والدین
مشارکت‌کننده شماره ۱۴	۱۵	۱۴	هفتم	ابتدایی	ابتدایی	عدم متارکه	کارمند	عدم اعتیاد
مشارکت‌کننده شماره ۱۵	۱۷	۱۵	هشتم (ترک تحصیل)	اول راهنمایی	اول راهنمایی	عدم متارکه	نظامی	عدم اعتیاد
مشارکت‌کننده شماره ۱۶	۱۵	۱۴	دهم	ابتدایی	پنجم ابتدایی	عدم متارکه	نظامی	عدم اعتیاد
مشارکت‌کننده شماره ۱۷	۱۶	۱۶	پنجم ابتدایی (ترک تحصیل)	بی سواد	بی سواد	عدم متارکه	جمع‌آوری ضایعات	صنعتی
مشارکت‌کننده شماره ۱۸	۱۸	۱۷	یازدهم	سیکل	پنجم ابتدایی	عدم متارکه	آزاد	عدم اعتیاد
مشارکت‌کننده شماره ۱۹	۱۶	۱۶	یازدهم	فوق لیسانس	فوق لیسانس ریاضی	عدم متارکه	کارمند بانک	عدم اعتیاد
مشارکت‌کننده شماره ۲۰	۱۷	۱۳	یازدهم	اول راهنمایی	پنجم دبستان	عدم متارکه	بیکار (زندانی)	ستی
مشارکت‌کننده شماره ۲۱	۱۶	۱۴	نهم	پنجم ابتدایی	سیکل	متارکه	کاشی‌کار	عدم اعتیاد
مشارکت‌کننده شماره ۲۲	۱۷	۱۶	دهم	ابتدایی	ابتدایی	متارکه	کاسب	عدم اعتیاد
مشارکت‌کننده شماره ۲۳	۱۶	۱۶	هشتم	سیکل	ابتدایی	عدم متارکه	کارگر ساختمانی	عدم اعتیاد
مشارکت‌کننده شماره ۲۴	۱۷	۱۴	هفتم (ترک تحصیل)	اول راهنمایی	اول راهنمایی	عدم متارکه	کاشی‌کار	عدم اعتیاد
مشارکت‌کننده شماره ۲۵	۱۷	۱۷	نهم	ابتدایی	سیکل	متارکه	بنا	عدم اعتیاد
مشارکت‌کننده شماره ۲۶	۱۶	۱۵	دهم	دوم راهنمایی	اول دبیرستان	عدم متارکه	جوشکار اسکلت	عدم اعتیاد
مشارکت‌کننده	۱۵	۱۶	نهم	سیکل	سیکل	عدم متارکه	آزاد	عدم اعتیاد

شماره مشارکت کننده	سن	سن ازدواج	تحصیلات	تحصیلات پدر	تحصیلات مادر	وضعیت تأهل والدین	شغل پدر	وضعیت اعتیاد والدین
شماره ۲۷								
مشارکت کننده شماره ۲۸	۱۴	۱۴	ششم ابتدایی (ترک تحصیل)	بی سواد	نهضت	عدم متارکه	کارگر	عدم اعتیاد
مشارکت کننده شماره ۲۹	۱۳	۱۳	ششم ابتدایی (ترک تحصیل)	ابتدائی	ابتدائی	عدم متارکه	رفتگر	عدم اعتیاد
مشارکت کننده شماره ۳۰	۱۷	۱۶	نهم	سیکل	سیکل	عدم متارکه	آزاد	ستی

یافته‌های پژوهش

یافته‌های این مطالعه بر پایه تحلیل داده‌های حاصل از ۳۰ مصاحبه نیمه ساختاریافته با دخترانی که برای دریافت حکم رشد به دادگاه مراجعه کرده بودند، تنظیم شده است. هدف پژوهش، استخراج سنخ‌هایی از کودک همسری بر اساس ویژگی‌های فردی، خانوادگی، فرهنگی و انگیزشی این دختران بوده است. بررسی روایت‌های مشارکت کنندگان نشان می‌دهد که کودک همسری پدیده‌ای یکنواخت و همگن نیست، بلکه در بسترهای ساختاری متفاوتی شکل می‌گیرد و در قالب الگوها و مسیرهای متمایزی تجربه می‌شود.

پیش از ورود به معرفی این سنخ‌ها، درک بستر کلی و زمینه شکل‌گیری این ازدواج‌ها ضروری است. تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که اغلب این دختران در بستر «ناامنی ساختاری خانواده» رشد یافته‌اند؛ فضایی که با ضعف سرمایه فرهنگی، محدودیت‌های اقتصادی و در بسیاری موارد با آسیب‌هایی چون اعتیاد پدر، طلاق والدین و تنش‌های مزمن همراه بوده است. در چنین شرایطی، ازدواج زودهنگام غالباً نه از روی انتخابی آگاهانه، بلکه به‌عنوان

راهی برای گریز از این محیط آشفته و دستیابی به ثبات نسبی تلقی شده است. از سوی دیگر، ساختار این ازدواج‌ها عموماً بر پایه نابرابری در قدرت، سن و منابع اقتصادی شکل گرفته است. همسران این دختران غالباً مردانی با اختلاف سنی قابل توجه بوده‌اند که خود به لحاظ مالی به خانواده پدری‌شان وابستگی داشتند. این ترکیب از ناامنی در خانواده مبدأ و نابرابری ساختاری در خانواده مقصد، نشان می‌دهد که ازدواج برای بسیاری از این دختران، به جای آنکه گذار به استقلال و بزرگسالی باشد، صرفاً جابجایی از یک ساختار سلطه و وابستگی به ساختاری دیگر بوده است.

با در نظر گرفتن این بستر ساختاری کلی، تحلیل مضمون داده‌ها به شناسایی پنج سنخ اصلی از کودک همسری انجامید که هر یک بیانگر ترکیب متفاوتی از زمینه‌ها، الگوهای ذهنی و انگیزه‌ها برای ازدواج در سنین پایین است. در ادامه، این پنج سنخ به تفصیل معرفی و تحلیل می‌شوند.

سنخ‌شناسی کودک همسری

با توجه به تنوع تجربه‌ها، زمینه‌های خانوادگی و انگیزه‌های متفاوت دختران در ورود به ازدواج زودهنگام، پدیده کودک همسری را نمی‌توان به یک تیپ یا منطق واحد تقلیل داد. همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، بر پایه تحلیل مصاحبه‌ها و مقولات اصلی استخراج‌شده، شامل وضعیت اقتصادی و سابقه خانوادگی، نوع آشنایی با همسر، انگیزه‌های فردی، تصورات ذهنی نسبت به زندگی زناشویی، و میزان پاسخ‌دهی خانواده به نیازهای عاطفی دختران، طیف متنوعی از این الگوها نمایان شد. هر یک از سنخ‌های شناسایی‌شده، بازتاب‌دهنده نوع خاصی از زمینه‌های فرهنگی، روانی و ساختاری است که در شکل‌گیری این ازدواج‌ها نقش‌آفرین بوده‌اند. در ادامه، با تکیه بر داده‌های کیفی و نقل‌قول‌های برگرفته از میدان پژوهش، این پنج سنخ به صورت مجزا و تحلیلی معرفی و تبیین می‌شوند تا درک عمیق‌تری از منطق درونی و تنوع معنایی پدیده کودک همسری به دست آید.

سنخ اول: کودک همسر گریزان از خانواده

سنخ «کودک همسر گریزان از خانواده» بازتاب تجربه دخترانی است که در محیط‌های خانوادگی پرتنش، فقیر و فاقد حمایت عاطفی رشد یافته‌اند. ازدواج در این سنخ نه تصمیمی آگاهانه، بلکه واکنشی برای رهایی از شرایط نابسامان خانه است. فشار اقتصادی، اعتیاد والدین، خشونت یا تحقیر خانوادگی موجب می‌شود که ازدواج برای آنان به منزله «راه فرار» تلقی شود، نه آغاز مرحله‌ای جدید از زندگی. در این سنخ، عاملیت فردی به شدت محدود است و تصمیم ازدواج در مرز میان اجبار نرم و نیاز به رهایی شکل می‌گیرد. در ادامه، ابعاد تحلیلی این سنخ بر اساس مضامین استخراج شده تبیین می‌شود.

جدول ۲- مضامین و مفاهیم سنخ اول: کودک همسر گریزان از خانواده

مضامین اصلی	مضامین فرعی	مفاهیم
وضعیت اقتصادی-اجتماعی خانواده	فقر ساختاری و وابستگی معیشتی	درگیری با فقر نسبی، وابستگی معیشتی به نهادهای حمایتی
	ناامنی شغلی و کم برخورداری	ناپایداری اشتغال پدر (سرپرست خانوار)، کم برخورداری مستمر
روابط خانوادگی و عاطفی	فروپاشی کارکردی و ایمنی خانواده	حضور اعتیاد در ساختار خانواده، اعمال خشونت از سوی والدین، حاکمیت فضای بسته و سنتی، بازتولید نسلی الگوی کودک همسری
	خلأ عاطفی و طردشدگی در خانه	فقدان چتر حمایتی-عاطفی، روابط سرد و پرتنش با والدین، تجربه مستمر تحقیر و کنترل، فقدان دیالوگ در خانه، انفعال و نقش ضعیف مادر در حمایت
الگوهای ذهنی نسبت به ازدواج	رویکرد واکنشی و تقلا برای رهایی	تلقی ازدواج به عنوان تنها راه فرار، انتخاب بر اساس دفع رنج موجود (نه جذب به سوی زندگی جدید)
	ابهام و فقدان چشم‌انداز به آینده	تصمیم‌گیری اضطراری و واکنشی، نبود تصور مثبت، واقع‌بینانه و آگاهانه از زندگی مشترک

سنخ‌شناسی کودک همسری در دختران دارای تجربه...، رحیم‌پور ازغدی و همکاران | ۲۴۷

ویژگی کلی سنخ: این سنخ بیانگر دخترانی است که در خانواده‌های آسیب‌دیده و کم‌برخوردار رشد یافته‌اند. ازدواج برای آنان نه انتخابی آزاد، بلکه سازوکاری برای فرار از محیط ناامن، پرتنش و بی‌ثبات خانوادگی بوده است.

در این سنخ، پدیده کودک همسری نه برآمده از یک انتخاب آگاهانه، تکامل فردی یا سنت‌های صرفاً فرهنگی، بلکه واکنشی اضطراری به بستر به‌شدت آسیب‌زا و ناامن خانواده مبدأ است. روایت زیسته دختران در این سنخ را می‌توان در قالب سه مضمون اصلی درهم‌تنیده تحلیل کرد:

۱. وضعیت اقتصادی-اجتماعی خانواده (فقر مزمن و راهبرد بقای اقتصادی): بستر شکل‌گیری این سنخ از ازدواج، غالباً خانواده‌هایی است که با محرومیت‌های عمیق ساختاری، فقر مزمن، وابستگی به نهادهای حمایتی و فقدان ثبات شغلی سرپرست خانوار مواجه‌اند. در این شرایط، حضور دختر در خانه به‌عنوان یک «بار مالی» ادراک می‌شود و ازدواج زودهنگام او، یک استراتژی تقلیل‌گرایانه برای کاهش هزینه‌های جاری خانواده است. ترکیب فقر با آسیب‌های اجتماعی نظیر اعتیاد، این فشار را مضاعف می‌کند. یکی از مشارکت‌کنندگان این درهم‌تنیدگی فقر، اعتیاد و طرد از سوی خانواده را چنین روایت می‌کند:

«پدرم معتاد بود، خرجی نمی‌داد، می‌خواست زود شوهرم بده تا یک نفر کمتر

نون بخوره.» (مشارکت‌کننده شماره ۲۰، ۱۷ ساله (سن زمان ازدواج ۱۴ سالگی).

۲. روابط خانوادگی و عاطفی (ناکارآمدی ساختاری و خلأ امنیت): در این سنخ، نهاد خانواده کارکرد حمایتی و ایمنی‌بخش خود را ازدست‌داده و به محیطی سرد، کنترل‌گر و تنش‌زا تبدیل شده است. الگوی روابط در این خانواده‌ها مبتنی بر سلطه و ارعاب از سوی پدر و انفعال و فقدان عاملیت از سوی مادر است. دختران در این بستر، حمایت عاطفی دریافت نمی‌کنند و در معرض تحقیر و خشونت کلامی یا رفتاری قرار دارند. ازدواج در اینجا پیامد تسلیم در برابر اقتدار مردانه و فرار از محیطی است که هیچ پناهگاه عاطفی برای دختر فراهم نمی‌کند. یکی از دختران در توصیف این فضای اجبار و ترس می‌گوید:

«پدرم همیشه می‌گفت دختر باید زود شوهر کنه، صدا بلند می‌کرد، مجبور شدم قبول کنم.» (مشارکت‌کننده شماره ۱۸، ۱۷ ساله، کلاس یازدهم، پدر و مادر بی‌سواد).

از سوی دیگر، در برخی موارد، دختران با درک وضعیت بغرنج مادران تحت‌ستم خود، نوعی ایثار آسیب‌زا را تجربه می‌کنند و ازدواج را راهی برای کاهش فشار روانی و فیزیکی از روی دوش مادر می‌بینند: «می‌خواستم باری از دوش مادرم بردارم.» (مشارکت‌کننده شماره ۱۷، سن ازدواج ۱۶ سالگی، پدر معتاد به مواد صنعتی)

۳. الگوهای ذهنی نسبت به ازدواج (ازدواج به‌مثابه سازوکار گریز): تجمیع فشارهای اقتصادی و روانی سبب می‌شود تا الگوی ذهنی دختران این سنخ نسبت به ازدواج، کاملاً واکنشی و عاری از تصورات رمانتیک، آگاهانه یا مبتنی بر بلوغ باشد. در این چارچوب شناختی، ازدواج ابزاری برای رهایی و یک «پناهگاه فرضی» برای خروج از بحران فعلی است. در واقع، هدف غایی «رسیدن به ازدواج» نیست، بلکه «خروج از خانه پدری» است. تمرکز افراطی بر رهایی از وضعیت موجود، سبب کوری شناختی نسبت به پیامدهای آینده ازدواج زود هنگام می‌شود. این مفهوم در جملات مشارکت‌کنندگان به‌وضوح تبلور یافته است:

«برای اینکه از خانه راحت بشم، ازدواج کردم.» (مشارکت‌کننده شماره پنج، ۱۵ ساله، کلاس هفتم).

و یا در روایتی دیگر که نشان‌دهنده فقدان چشم‌انداز به آینده است:

«فکر می‌کردم فقط از این خونه خلاص‌شم، بقیه‌ش مهم نبود.» (مشارکت‌کننده شماره ۳، سن ازدواج ۱۴ سالگی، متارکه والدین).

به‌طور کل، تحلیل داده‌های این بخش نشان می‌دهد که کودک همسری در «سنخ گریزمدار»، کنشی است مبتنی بر استیصال. دختران برای فرار از یک وضعیت ناامن و آسیب‌زا در خانواده مبدأ، به ازدواجی پناه می‌برند که به دلیل فقدان بلوغ، آگاهی و پشتوانه، در نهایت مستعد بازتولید همان ساختار نابرابر، خشونت‌زا و محرومیت‌آفرین در

خانواده جدید است. از منظر سیاست‌گذاری، مواجهه با این سنخ از کودک همسری نیازمند رویکردهای تقلیل فقر، مداخلات اورژانسی خانواده محور برای اصلاح پویایی قدرت در خانه، و ارائه چترهای حمایت روانی و اجتماعی برای دختران در معرض آسیب است تا ازدواج، تنها راه گریز آن‌ها از رنج زیستن در خانه نباشد.

سنخ دوم: کودک همسر سنت‌پذیر و منفعل

سنخ «کودک همسر سنت‌پذیر و منفعل» نمایانگر دخترانی است که در بستر خانواده‌ها و جوامع به شدت سنتی و مذهبی رشد یافته‌اند؛ جایی که ازدواج زودهنگام نه به عنوان تصمیم شخصی، بلکه به منزله انجام یک تکلیف فرهنگی و اخلاقی تلقی می‌شود. این دختران معمولاً در فرآیند انتخاب همسر نقشی ندارند و تصمیم ازدواج از سوی والدین یا بستگان اتخاذ می‌شود. در این سنخ، عاملیت فردی در پشت نقاب «رضایت» و «پذیرش سنت» پنهان است و ازدواج به شکل نوعی اجبار نرم و بازتولید ارزش‌های خانوادگی درمی‌آید. در ادامه، ابعاد تحلیلی این سنخ بر پایه داده‌های کیفی تشریح می‌شود.

جدول ۳- مضامین و مفاهیم سنخ دوم: کودک همسر سنت‌پذیر و منفعل

مفاهیم	مضامین فرعی	مضامین اصلی
حاکمیت باورهای مذهبی و سنتی شدید در خانواده، گره خوردن ازدواج دختر با مفهوم «حفظ آبرو»، کارکرد ازدواج به عنوان سپر دفاعی برای «جلوگیری از گناه»	محافظه‌کاری اخلاقی و سنتی	بستر فرهنگی و نظام ارزشی خانواده
نظارت سخت‌گیرانه والدین بر رفتار دختر، منع کامل ارتباط با جنس مخالف پیش از ازدواج	کنترل‌گری و محدودیت فضایی	
تصمیم‌گیری مطلق والدین برای ازدواج، سلب اختیار و عدم مشارکت واقعی دختر در تصمیم‌گیری، تعیین زمان ازدواج توسط خانواده	هژمونی والدین و فقدان عاملیت	روابط خانوادگی و عاطفی
غلبه ازدواج‌های سنتی و از پیش تعیین‌شده، رواج ازدواج‌های درون‌گروهی (خانوادگی و فامیلی)	الگوی همسرگزینی محدود	

تلقی ازدواج به عنوان یک «مرحله طبیعی» از زندگی، پذیرش ازدواج به عنوان یک «تکلیف فرهنگی»	جبرگرایی و تکالیف فرهنگی	الگوهای ذهنی نسبت به ازدواج
نگاه مثبت اما صرفاً تقلیدی به ازدواج (الگوبرداری از مادر/اطرافیان)، برجسته بودن مفاهیم انتزاعی مثل «تشکیل خانواده»، «آرامش» و «همدم داشتن» در ذهن دختر	هماندسازی و تقلید نقش	

ویژگی کلی سنخ: دختران این سنخ، مطیع، کم اختیار و نقش پذیرند. ازدواج در این گروه بیشتر نوعی «اجبار نرم فرهنگی» است تا تصمیم شخصی؛ مبتنی بر اطاعت از هنجارها و بازتولید ارزش های سنتی است.

در سنخ دوم که می توان آن را «کودک همسری سنت گرا (اجبار نرم فرهنگی و بازتولید نقش های سنتی)» نامید، پدیده کودک همسری نه محصول استیصال و فرار از بحران های حاد خانواده (مانند فقر یا اعتیاد)، بلکه برآمده از هنجارهای ریشه دار فرهنگی، کنترل اجتماعی و انقیاد در برابر سنت هاست. روایت زیسته دختران در این سنخ را می توان در قالب سه مضمون اصلی درهم تنیده تحلیل کرد:

۱. بستر فرهنگی و نظام ارزشی خانواده (دغدغه آبرو و ازدواج به مثابه سپر دفاعی): بستر شکل گیری این سنخ از ازدواج، غالباً خانواده هایی با ساختار ارزشی محافظه کار و مذهبی است که کنترل و نظارت شدیدی بر روابط اجتماعی دختران اعمال می کنند. در این فضا، حفظ «آبرو» و جلوگیری از انحرافات اخلاقی احتمالی، دغدغه اصلی والدین است. داده های آماری پشتیبان در این پژوهش نشان می دهد که تعداد کثیری از این خانواده ها، هرگونه ارتباط با جنس مخالف را مصداق بارز «گناه» و خطری برای شرافت خانواده می دانند. در چنین بافتی، ازدواج زودهنگام به عنوان یک راهکار پیشگیرانه، انحصاری و سپر دفاعی برای کنترل رفتار و حفظ امنیت اخلاقی دختر تجویز می شود. این رویکرد در تجربه یکی از پاسخ گویان به خوبی متبلور است:

«مامانم می‌گفت آگه دختر با کسی دوست شه گناه داره، باید زود شوهر

کنی.» (مشارکت‌کننده شماره ۱۴، سن ازدواج ۱۴ سالگی، ترک تحصیل).

۲. روابط خانوادگی و پویایی قدرت (هژمونی والدین و فقدان عاملیت): در این سنخ، پویایی قدرت در خانواده به گونه‌ای است که استقلال فردی و حق انتخاب از دختران سلب شده و تصمیم‌گیری در خصوص زمان ازدواج و انتخاب همسر کاملاً در انحصار والدین یا بزرگان فامیل است. ازدواج‌ها عمدتاً در قالب‌های سنتی، درون خانوادگی و بر اساس مصلحت‌اندیشی‌های شبکه خویشاوندی شکل می‌گیرند. دختران در این فرآیند فاقد عاملیت بوده و نوعی «رضایت منفعلانه» را تجربه می‌کنند؛ به این معنا که مقاومت یا اعتراضی ندارند، زیرا پذیرفته‌اند که تسلیم شدن در برابر اراده خانواده، یک هنجار تخطی‌ناپذیر است. بیان یکی از مصاحبه‌شوندگان گویای این فقدان عاملیت و پذیرش بی‌چون و چرای اقتدار خانواده است:

«خانواده گفتن وقتشه، من هم قبول کردم.» (مشارکت‌کننده شماره ۱۴، سن

ازدواج ۱۴ سالگی، ترک تحصیل).

۳. الگوهای ذهنی نسبت به ازدواج (جبرگرایی و تکالیف فرهنگی): بررسی الگوهای ذهنی دختران این گروه نشان می‌دهد که نگرش آنان به ازدواج، عمیقاً بر پایه بازتولید الگوهای رفتاری مادران و ارزش‌های سنتی نهادینه‌شده شکل گرفته است. در ادراک آن‌ها، ازدواج نه یک نقطه عطف برای استقلال یا انتخابی رمانتیک، بلکه یک «تکلیف فرهنگی»، نمادی از تشکیل خانواده و مرحله‌ای طبیعی و گریزناپذیر از چرخه حیات زنانه است. دختران این سنخ با پذیرش پیش‌فرض‌های نظام مردسالار، آرمان خود را در همسری و مادری جستجو می‌کنند و تداوم بخش هنجارهای پیرامونشان هستند:

«فکر می‌کردم ازدواج یعنی اینکه دیگه باید یک زندگی جدید با یک نفر

بسازی، مثل مامانم.» (مشارکت‌کننده شماره ۲۹، ۱۳ ساله، ترک تحصیل، وضعیت

اقتصادی ضعیف).

تحلیل داده‌های این بخش نشان می‌دهد که مکانیسم اصلی وقوع کودک همسری در «سنخ سنت‌گرا»، اعمال «اجبار نرم فرهنگی» است. در این فضا، فشار نامرئی سنت و هراس از نافرمانی در برابر هنجارهای جمعی، جایگزین اجبار فیزیکی و مستقیم می‌شود. ازدواج زودهنگام در اینجا یک تصمیم آگاهانه و فردی نیست، بلکه ایفای انفعالی نقش‌های از پیش تعیین‌شده در نظام ارزشی خانواده است تا دختر از برچسب‌های اجتماعی در امان بماند. از منظر سیاست‌گذاری، مواجهه با این سنخ پیچیدگی‌های خاص خود را دارد، زیرا نیازمند تغییرات نگرشی عمیق در اجتماعات محلی، حساس‌سازی و آموزش خانواده‌ها نسبت به پیامدهای همه‌جانبه ازدواج زودهنگام، و ترویج الگوهای جایگزین برای هویت‌یابی دختران (مانند تداوم تحصیل و مشارکت اجتماعی) فراتر از نقش‌های سنتی همسری و مادری است.

سنخ سوم: کودک همسر هیجانی و احساسی

سنخ «کودک همسر هیجانی و احساسی» بازتاب گروهی از دختران است که ازدواج آن‌ها بیش از هر چیز تحت تأثیر احساسات لحظه‌ای، هیجان‌های نوجوانانه و فانتزی‌های ذهنی شکل گرفته است. این دختران برخلاف سنخ‌های مبتنی بر فشار خانوادگی یا اجبار ساختاری، با نوعی «تمایل ظاهراً ارادی» وارد ازدواج شده‌اند؛ تمایلی که ریشه در برداشت‌های رمانتیک، تصورات رؤیایی از عشق، و نمادهای زیبایی‌شناختی ازدواج (مثل لباس عروس یا جشن) دارد. تصمیم آنان درواقع بیشتر نتیجه کم‌تجربگی، نیاز به محبت و تصویرسازی کودکانه از زندگی مشترک است تا انتخابی سنجیده یا مبتنی بر شناخت. همین امر باعث می‌شود فاصله میان «رؤیای ازدواج» و «واقعیت زندگی زناشویی» برای این گروه بسیار زود و با شدت بیشتری آشکار شود. در ادامه، ابعاد تحلیلی این سنخ بر پایه داده‌های کیفی تشریح می‌شود.

جدول ۴- مضامین و مفاهیم سنخ سوم: کودک همسر هیجانی و احساسی

مضامین اصلی	مضامین فرعی	مفاهیم
روابط خانوادگی و عاطفی	آرامش ظاهری و فقدان تنش آشکار	فقدان تعارض و درگیری شدید در فضای خانه، عادی بودن شرایط ظاهری خانواده
	خلاف گفتمانی و محدودیت ارتباطی	خلاف عاطفی پنهان، نبود گفت‌وگوی عمیق بین اعضا، محدودیت ارتباط عاطفی صرفاً به مادر یا زنان فامیل
محرك‌های روانی و کنش هیجانی	غلبه هیجان و عاشقانه پنداری	تصمیم‌گیری هیجان‌مدار، انگیزه‌های عاشقانه یا کودکانه، استفاده از کدهای بیانی مانند: «عشق و عاشقی» و «به خاطر دل خودم»
	کنش جبرانی برای نیازهای روانی	تلاش برای جبران کمبودهای عاطفی پنهان از طریق ورود زود هنگام به رابطه زناشویی و جستجوی کانون توجه
الگوهای ذهنی نسبت به ازدواج	فانتزی‌سازی و ایده‌آل‌گرایی	تصور رمانتیک و رؤیایی از ازدواج به‌عنوان نقطه آغاز خوشبختی مطلق، تمرکز بر نمادهای ظاهری و جذابیت‌های سطحی
	تقلیل واقعیت و درک ناپخته	درک محدود، فانتزی و تقلیل‌یافته از پیچیدگی‌ها، مسئولیت‌ها و واقعیت‌های عینی زندگی زناشویی

ویژگی کلی سنخ: این دختران ازدواج را از سر شور و هیجان تجربه کرده‌اند، نه اجبار یا فشار مستقیم. نگاه آنان به ازدواج بیشتر احساسی و نمادین است تا واقع‌گرایانه. نتیجه ازدواج در این سنخ اغلب با سرخوردگی یا ناامیدی پس از مواجهه با واقعیت همراه است. در سنخ کودک همسری رمانتیک/فانتزی (تصمیم‌گیری هیجان‌مدار و جستجوی آرمان‌گرایانه عاطفه)، پدیده کودک همسری در تقاطع «هیجانان‌ات‌قتضای سن نوجوانی»، «فانتزی‌های ذهنی» و «نیاز به توجه عاطفی» شکل می‌گیرد. روایت زیسته دختران در این سنخ را می‌توان در قالب سه مضمون اصلی تحلیل کرد:

۱. بستر عاطفی و ارتباطی خانواده (آرامش ظاهری و خلأ گفتمانی پنهان): در این سنخ، دختران عموماً در بستر خانوادگی‌ای رشد یافته‌اند که اگرچه فاقد خشونت آشکار و تنش‌های حاد است، اما از پیوندها و گفتمان‌های عاطفی عمیق نیز تهی است. پویایی روابط درون خانوادگی در این گروه اغلب نامتوازن است؛ به‌طوری‌که ارتباط با مادر غالباً صمیمی توصیف می‌شود، اما رابطه با پدر به دلیل موانع ارتباطی، ضعیف و فاصله‌دار است. چنان‌که یکی از دختران اشاره می‌کند:

«با مامانم صمیمی بودم، ولی با بابام نه، ازش خیلی خجالت می‌کشیدم»

(مشارکت‌کننده شماره ۲۶، ۱۵ ساله).

در نتیجه این خلأ عاطفی و عدم ارضای نیاز طبیعی به توجه در هسته خانواده، ازدواج به‌عنوان یک سازوکار جبرانی برای یافتن احساس «دوست داشته شدن» و پناهگاهی عاطفی کارکرد پیدا می‌کند.

۲. محرک‌های روانی و کنش هیجانی (غلبه هیجان بر عقلانیت و کنش جبرانی): مکانیسم شکل‌گیری ازدواج در این گروه، نه بر پایه فشارهای ساختاری (نظیر فقر) و نه مبتنی بر اجبار سنت‌هاست؛ بلکه کاملاً متکی بر احساسات، هیجانات اقتضای سن نوجوانی و شور لحظه‌ای است. تصمیم به ازدواج در اینجا محصول فانتزی‌های کودکانه است تا یک انتخاب آگاهانه و عقلانی. استفاده مکرر مصاحبه‌شوندگان از عباراتی نظیر «عشق و عاشقی»، «به خاطر دل خودم» و «دوستش داشتم»، نشان‌دهنده غلبه کامل میل و هیجان بر شناخت است. در واقع، این دختران ظاهراً با میل و اختیار خود تن به ازدواج می‌دهند، اما این عاملیت بر پایه هیجانات ناپایدار و شناختی بسیار سطحی بنا شده است.

۳. الگوهای ذهنی نسبت به ازدواج (فانتزی‌سازی و تقلیل واقعیت‌های زناشویی): الگوهای شناختی این دختران نسبت به نهاد ازدواج، به‌شدت تقلیل‌گرایانه و متأثر از بازنمایی‌های رسانه‌ای یا شنیده‌ها از محیط پیرامون است. در تصورات ذهنی آنان، ازدواج بلافاصله با مفاهیمی چون «خوشبختی»، «آرامش» و «زندگی رؤیایی» گره‌خورده است («فکر می‌کردم ازدواج یعنی دیگه همه چی خوب میشه، مثل فیلم‌ها» مشارکت‌کننده

سنخ‌شناسی کودک همسری در دختران دارای تجربه...، رحیم‌پور ازغدی و همکاران | ۲۵۵

شماره ۲۸، ترک تحصیل، ۱۴ ساله). این نگاه فانتزی باعث می‌شود ماهیت ازدواج از یک مرحله تکاملی مستلزم بلوغ و مسئولیت‌پذیری، به تجربه‌ای صرفاً زیبا و نمادین تقلیل یابد؛ همان‌طور که یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گوید:

«خیلی دوست داشتم لباس عروس بپوشم، فقط همین، برام قشنگ بود»

(مشارکت‌کننده شماره ۲۴، ترک تحصیل، ۱۷ ساله؛ سن ازدواج: ۱۴ سالگی).

در سنخ «هیجانی و احساسی»، پدیده کودک همسری مستقیماً محصول تلاقی نیاز به محبت (ناشی از خلأ عاطفی خانواده) و فانتزی‌های خام نوجوانانه است. پیامد محتوم این شناخت سطحی، آشکار شدن سریع شکاف میان رؤیا و واقعیت‌های زندگی زناشویی است که منجر به بروز زود هنگام سرخوردگی و پشیمانی پس از ازدواج می‌شود. از منظر دلالت‌های کاربردی، این سنخ بیش از سایر گروه‌ها، ضرورت مداخلات پیشگیرانه از طریق آموزش «سواد عاطفی» و ارتقای «مهارت‌های تصمیم‌گیری» در سنین نوجوانی را برجسته می‌سازد.

سنخ چهارم: کودک همسر هدفمند اما ناپخته

جدول ۵- مضامین و مفاهیم سنخ چهارم: کودک همسر هدفمند اما ناپخته

مضامین اصلی	مضامین فرعی	مفاهیم
روابط خانوادگی و عاطفی	تلاش برای تمایز از خانواده مبدأ	تمایل به تشکیل خانواده‌ای متفاوت از خانواده مبدأ، تلاش برای دستیابی به استقلال از بستر خانواده
	جستجوی تکیه‌گاه و امنیت	نیاز به داشتن تکیه‌گاه امن، میل به ساختن آینده بهتر در کنار یک همراه
الگوهای ذهنی نسبت به ازدواج	ازدواج به مثابه مسیر استقلال و بلوغ	تصور ازدواج به عنوان گامی برای «بلوغ» و «مسئولیت‌پذیری»، ازدواج به عنوان ابزار دستیابی به رشد و توسعه فردی
	نگاه آرمان‌گرایانه و متعهدانه	نگاه مثبت، آرمان‌گرایانه و متعهدانه به ازدواج، درک اولیه از تعهد و همکاری مشترک

برخورداری از سطح تحصیلات بالاتر (دوره متوسطه دوم)، آگاهی نسبی از نقش‌ها و مسئولیت‌های زناشویی	آگاهی نظری و سرمایه فرهنگی	بستر شناختی و تجربی (شکاف آگاهی-تجربه)
-عدم ارزیابی واقع‌گرایانه از دشواری‌های زندگی زناشویی، ناپختگی شناختی، فقدان تجربه واقعی در تصمیم‌گیری مستقل	ناپختگی و فقدان واقع‌بینی	

ویژگی کلی سنخ: دختران این گروه تا حدی فعال‌تر و آگاه‌تر از سایر سنخ‌ها هستند؛ اما تصمیم آنان از نظر عاطفی و شناختی ناپخته است. آنان ازدواج را به‌عنوان مسیر رشد می‌بینند، درحالی‌که در عمل، به دلیل نبود حمایت خانوادگی و تجربه کافی، در معرض آسیب‌های جدید قرار می‌گیرند.

در سنخ چهارم که می‌توان آن را «کودک همسری آرمان‌گرا و استقلال‌جویانه» نامید، با الگویی متفاوت از عاملیت در میان نوجوانان مواجه هستیم. در این سنخ، ورود به زندگی زناشویی نه بازتابی از انفعال در برابر «اجبار سنت» است و نه صرفاً نتیجه «تصمیم‌گیری هیجان‌مدار و رمانتیک»؛ بلکه کنشی ظاهراً آگاهانه و هدفمند است که در بستر شکاف عمیق میان «آگاهی نظری» و «تجربه زیسته» شکل می‌گیرد. تحلیل داده‌های این سنخ در قالب سه مضمون سازمان‌دهنده، ابعاد این تقابل را روشن می‌سازد:

۱. روابط خانوادگی و عاطفی (تلاش برای تمایز و جستجوی تکیه‌گاه): در این سنخ، پویایی‌های خانوادگی مبتنی بر میل به فرار فیزیکی نیست، بلکه ریشه در تلاش روان‌شناختی دختران برای دستیابی به استقلال و خلق هویتی متمایز از خانواده مبدأ دارد. این نوجوانان تلاش می‌کنند با تشکیل خانواده‌ای جدید، ناکارآمدی‌ها یا کمبودهای خانواده مبدأ را جبران کرده و به یک تکیه‌گاه امن و باثبات دست یابند. این رویکرد دوگانه (استقلال‌طلبی توأمان با نیاز به حمایت) در تجربه زیسته مشارکت‌کنندگان مشهود است؛ چنان‌که یکی از دختران انگیزه خود را چنین روایت می‌کند:

«می‌خواستم مستقل بشم و تکیه‌گاه داشته باشم.» (مشارکت‌کننده شماره ۳،

۱۵ ساله، متارکه والدین)

این گزاره نشان‌دهنده یک پارادوکس درونی است: جستجوی استقلال از طریق وابستگی به یک تکیه‌گاه جدید (همسر).

۲. الگوهای ذهنی نسبت به ازدواج (آرمان‌گرایی متعهدانه در برابر واقعیت‌گریزی): الگوی ذهنی این گروه از دختران نسبت به ازدواج، بسیار مثبت، اخلاق‌مدارانه و معطوف به مفاهیمی چون «بلوغ»، «تعهد» و «خودسازی» است. آن‌ها ازدواج را پروژه‌ای مشترک برای رشد می‌پندارند. با این وجود، این نگرش، ماهیتی ساده‌انگارانه و تقلیل‌گرایانه دارد و فاقد درک واقع‌بینانه از پیچیدگی‌ها، چالش‌های اقتصادی و مسئولیت‌های سنگین زندگی زناشویی است. تقلیل مفهوم پیچیده زندگی مشترک به یک تحمل آرمان‌گرایانه، در کلام یکی از مصاحبه‌شوندگان به خوبی نمایان است:

«فکر می‌کردم ازدواج یعنی دو نفر با هم بسازن و صبر کنن تا به آرامش

برسن.» (مشارکت‌کننده شماره هشت، ۱۶ ساله، پدر معتاد).

تقابل این تصویر ایده‌آل با واقعیت‌های خشن زندگی زناشویی، نقطه آغاز بحران در این سنخ است.

۳. بستر شناختی و تجربی (شکاف آگاهی و تجربه در سایه احساس بلوغ زودرس): ویژگی متمایزکننده این سنخ، برخورداری از سرمایه فرهنگی نسبتاً بالاتر (تحصیلات عمدتاً تا دوره متوسطه دوم) است. این سطح از تحصیلات و آگاهی نسبی، منجر به شکل‌گیری نوعی «احساس بلوغ زودرس» و میل شدید به اثبات عاملیت و تصمیم‌گیری مستقل شده است. یکی از پاسخ‌گویان در تبیین این میل به اثبات بزرگسالی می‌گوید:

«نمی‌خواستم بچه حسابم کنن، می‌خواستم خودم تصمیم بگیرم.»

(مشارکت‌کننده شماره ۱۹، مادر فوق‌لیسانس، ۱۶ ساله در حال تحصیل).

با این حال، این عاملیت خواهی فاقد عمق شناختی و مهارت‌های عملی است. آن‌ها گاهی به‌سوی استقلال برمی‌دارند، اما فقدان تجربه زیسته، مهارت‌های حل مسئله و حمایت‌های اجتماعی کافی، موجب می‌شود تا نتوانند پیامدهای تصمیم خود را مدیریت کنند.

سنخ «کودک همسری هدفمند اما ناپخته»، تبلور تلاش زودرس یک نوجوان برای گذار به بزرگسالی است. این دختران با انگیزه استقلال‌طلبی و خودسازی، عاملیت خود را در قالب ازدواج اعمال می‌کنند؛ اما به دلیل «شکاف میان آگاهی و تجربه»، استقلال مورد انتظارشان به سرعت به یک وابستگی جدید و پرچالش تبدیل می‌شود. بر اساس یافته‌های این سنخ، مداخله در این گروه نیازمند رویکردهای سلبی نیست، بلکه مستلزم آموزش مهارت‌های تصمیم‌گیری، ارتقای خودآگاهی واقع‌گرایانه و فراهم کردن بسترهای جایگزین برای تجربه استقلال و عاملیت (خارج از چارچوب ازدواج زودهنگام) است.

سنخ پنجم: کودک همسر ساختاری-اجباری

در سنخ «کودک همسر ساختاری اجباری»، ازدواج نه از دل میل شخصی یا تصمیم آگاهانه، بلکه در چارچوب فشارهای اقتصادی، فرهنگی و مذهبی شکل می‌گیرد. خانواده‌های این گروه عموماً در فقر و وابستگی نهادی به سر می‌برند و تصمیم ازدواج دختر، پاسخی به ضرورت‌های معیشتی یا حفظ آبرو تلقی می‌شود. در این سنخ، عاملیت فردی به حداقل می‌رسد و دختران بیش از آن‌که انتخاب‌گر باشند، موضوع تصمیم دیگران‌اند. این وضعیت، تجلی کامل ازدواج در بستر ساختارهای مردسالار، فقر ساختاری و گفتمان اخلاقی کنترل‌گر است. در ادامه، ابعاد تحلیلی این سنخ با تکیه بر داده‌های کیفی تشریح می‌شود.

جدول ۶- مضامین و مفاهیم سنخ پنجم: کودک همسر ساختاری-اجباری

مضامین اصلی	مضامین فرعی	مفاهیم
وضعیت اقتصادی-اجتماعی	فقر ساختاری و وابستگی	خانواده‌های کم‌برخوردار، وابستگی مالی به نهادهای حمایتی (کمیته امداد، بهزیستی، خیریه‌ها)
	بستر اجتماعی و تداوم سنت‌ها	بازتولید ازدواج زودهنگام در نسل پیشین، تداوم سنت‌ها و هنجارهای قبیله‌ای در مورد سن ازدواج و نقش جنسیتی دختر

روابط عاطفی و خانوادگی	ساختار قدرت پدرسالارانه	ساختار پدرسالارانه، زورگویی و تحقیر از سوی پدر یا برادر، تصمیم‌گیری اقتصادی متمرکز در دست پدر، تصمیم‌گیری یک‌سویه و حذف صدای دختر
	فضای رعب و انفعال	سکوت یا بی‌پاسخی به‌عنوان نشانه ترس یا انفعال مطلق در برابر قدرت خانواده
الگوهای ذهنی نسبت به ازدواج	ازدواج به‌مثابه ابزار کنترل و حفظ آبرو	کنترل بدن و رفتار دختر تحت گفتمان اخلاقی و مذهبی، باور به این‌که ازدواج زود هنگام از «گناه» پیشگیری می‌کند، تأکید بر حفظ آبرو، حیثیت و پاکی خانوادگی
	ازدواج به‌مثابه راهبرد بقا و تکلیف	ازدواج به‌عنوان راه‌حل مالی و کاهش بار اقتصادی خانواده، ازدواج به‌عنوان «تکلیف خانوادگی» و نه انتخاب شخصی

ویژگی کلی سنخ: ازدواج نه برآمده از میل یا تصمیم فردی، بلکه نتیجه فشار ساختارهای بیرونی (فقر، عرف، مذهب، قدرت پدر) است. دختران در این سنخ فاقد عاملیت‌اند و در عمل، موضوع معامله یا تصمیم جمعی خانواده محسوب می‌شوند. در این سنخ کودک همسری ساختاری-اجباری با عنوان فرعی «ازدواج جبرگرایانه و بقامدار در بستر فقر و پدرسالاری»، ازدواج به‌هیچ‌وجه یک انتخاب یا تصمیم فردی نیست، بلکه به‌مثابه ابزاری اقتصادی و فرهنگی در دست خانواده عمل می‌کند. این سنخ بازتاب ساختاری از ازدواج‌های زود هنگام است که در آن سه عامل اصلی «فقر»، «فرهنگ مردسالار» و «گفتمان‌های سنتی-مذهبی کنترل‌گر» به‌طور هم‌زمان و درهم‌تنیده عمل می‌کنند و منجر به حذف کامل اختیار و عاملیت دختر می‌شوند. تفسیر این سنخ بر اساس سه مضمون اصلی به شرح زیر است:

۱. وضعیت اقتصادی-اجتماعی (ازدواج به‌عنوان راهبرد بقای اقتصادی): بستر اصلی شکل‌گیری این نوع ازدواج، محرومیت شدید مالی است. بیشتر این خانواده‌ها در شرایط فقر مطلق یا وابستگی به نهادهای حمایتی قرار دارند. در این بستر، دختر به‌منزله یک «بار اقتصادی» تلقی شده و ازدواج او راهبردی برای کاهش هزینه‌های جاری خانواده و کاستن

از تعداد نان‌خورهاست. انفعال دختران در این ساختار اقتصادی کاملاً مشهود است؛ چنان‌که یکی از دختران با اشاره به همین فشار ساختاری می‌گوید:

«گفتن بهتره شوهر کنم تا سربار نباشم» (مشارکت‌کننده شماره ۲۰، پدر زندانی، ۱۳ ساله، تحت پوشش کمیته امداد).

۲. روابط خانوادگی و پویایی قدرت (سلطه پدرسالاری و انفعال مطلق): در روابط درون‌خانوادگی این سنخ، ساختار پدرسالارانه و اقتدار بی‌چون‌وچرای مردانه (پدر، برادر یا پدربزرگ) تصمیم‌گیرنده نهایی است. دختر در این پویایی قدرت، منحصرأ در جایگاه «پذیرنده محض» قرار دارد. سکوت ممتد یا پاسخ‌های کوتاه و بریده‌بریده در مصاحبه‌ها، بازتاب‌دهنده نوعی انفعال، بی‌قدرتی و ترس نهادینه‌شده در برابر هژمونی خانواده است. فقدان کامل عاملیت در این نقل‌قول به‌خوبی نمایان است:

«پدرم گفت باید ازدواج کنم، خودم نمی‌دونستم چی می‌خوام» (مشارکت‌کننده شماره ۱۵، سن ازدواج ۱۵ سالگی، ترک تحصیل)

۳. الگوهای ذهنی و بستر فرهنگی (مشروعیت بخشی سنتی-مذهبی به‌اجبار): باورهای فرهنگی و تفاسیر سنتی-مذهبی در این سنخ، به‌عنوان بازوی توجیه‌گر فشارهای اقتصادی و خانوادگی عمل می‌کنند. خانواده‌ها ازدواج زودهنگام را راهی برای «حفظ آبرو»، «محافظت از پاکی دختر» و «پیشگیری از گناه» در نظر می‌گیرند. این نگرش سبب می‌شود که ازدواج از ماهیت یک رابطه عاطفی، مشارکتی یا رشد‌دهنده خارج‌شده و به‌نوعی «تکلیف اخلاقی و اجتماعی» تحمیل‌شده تقلیل یابد که تخطی از آن غیرممکن است.

سنخ «کودک همسر ساختاری-اجباری» نشان می‌دهد که بخش مهمی از ازدواج‌های زودهنگام در بستر جبر ساختارها، سلطه بی‌چون‌وچرای نهاد خانواده و سلب کامل اراده فردی رخ می‌دهد. در اینجا ازدواج نتیجه مستقیم فشارهای نهادی و فرهنگی برای بقا و حفظ نظم سنتی است. از منظر سیاست‌گذاری، این نوع ازدواج‌ها صرفاً با آموزش یا آگاهی‌بخشی فردی قابل اصلاح نیستند؛ بلکه کاهش آن‌ها مستلزم تحول بنیادین و ساختاری در سیاست‌های فقرزدایی و حمایتی، اصلاح گفتمان‌های فرهنگی و ارتقای

ملموس حقوق اجتماعی و قانونی دختران است.

بررسی مجزای پنج سنخ شناسایی شده نشان می‌دهد که پدیده کودک همسری دارای ماهیتی چندوجهی و ناهمگن است. برای درک بهتر مرزها، تفاوت‌ها و شباهت‌های این سنخ‌ها، نیازمند یک نگاه کل‌نگر و مقایسه‌ای هستیم. جدول زیر، چکیده‌ای تطبیقی از پنج سنخ استخراج‌شده را بر مبنای مضامین سه‌گانه پژوهش (بستر خانوادگی-اقتصادی، الگوهای ذهنی) و همچنین سطح عاملیت کنشگران ارائه می‌دهد. این مقایسه روشن می‌سازد که چگونه تقاطع شرایط ساختاری و انگیزه‌های فردی، به الگوهای متفاوتی از ازدواج زود هنگام منجر می‌شود.

جدول ۷- مقایسه تطبیقی پنج سنخ کودک همسری بر اساس داده‌های تجربی

سنخ کودک همسری	ویژگی‌های خانوادگی و اقتصادی	الگوهای ذهنی و کارکرد ازدواج	سطح و نوع عاملیت کنشگر
۱. گریزمدار (پناه‌جو)	خانواده ناپایدار، طلاق یا اعتیاد والدین، خشونت خانگی	ازدواج به مثابه سازوکار فرار و پناهگاه موقت؛ پشیمانی زود هنگام	عاملیت واکنشی (گریزگونه و سلبی)
۲. سنت‌گرا (بازتولید نقش‌ها)	خانواده سنتی، سابقه ازدواج زود هنگام در نسل قبلی	ازدواج به مثابه مسیر طبیعی، تکلیف شرعی/عرفی و پذیرش نقش همسری	عاملیت غایب / منفعل (تبعیت محض از هژمونی والدین)
۳. هیجانی و احساسی	خانواده نسبتاً پایدار، روابط عاطفی محدود ولی بدون فشار مستقیم	پیوند رمانتیک زودگذر، جستجوی آرمان‌گرایانه عاطفه، تضاد خیال و واقعیت	عاملیت احساسی (هیجان‌مدار و فاقد شناخت)
۴. هدفمند اما ناپخته	خانواده با سطح تحصیلات و اقتصاد متوسط، روابط حمایتی اما محدودکننده	ازدواج به عنوان مسیر استقلال، بلوغ زودرس و یافتن تکیه‌گاه	عاملیت ناقص (نیمه‌آگاهانه اما فاقد تجربه زیسته)
۵. ساختاری- اجباری	فقر شدید، وابستگی مالی، کنترل پدرسالارانه	ازدواج جبرگرایانه جهت بقا، حفظ آبرو، تقلیل بار اقتصادی خانواده	عاملیت سلب‌شده (تسلیم در برابر ساختار جبراندیش)

همان‌طور که در جدول مقایسه‌ای مشاهده می‌شود، پدیده کودک همسری یک کنش یکسان نیست، بلکه روی یک طیف تحلیلی قرار می‌گیرد. در یک سوی این طیف (سنخ‌های دوم و پنجم)، شاهد «غیاب یا سلب عاملیت» هستیم؛ جایی که جبر اقتصادی و هژمونی پدرسالارانه/سنتی، کودک را به ابزاری منفعل برای بقای خانواده یا بازتولید رسوم تبدیل می‌کند. در سوی دیگر طیف (سنخ‌های اول، سوم و چهارم)، نوعی از «عاملیت تقلیل یافته، واکنشی یا هیجانی» دیده می‌شود؛ جایی که کنشگر تلاش می‌کند برای فرار از تنش، رسیدن به استقلال یا دستیابی به فانتزی‌های عاطفی، از ازدواج به عنوان یک راهبرد استفاده کند، هرچند این عاملیت به دلیل فقدان بلوغ و آگاهی، به پیامدهای ناخواسته‌ای منتهی می‌گردد. این تنوع در عاملیت و ساختار، ضرورت بررسی این پدیده را از دریچه نظریه‌های جامعه‌شناختی ایجاب می‌کند که در بخش بحث و نتیجه‌گیری به آن پرداخته خواهد شد.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف دستیابی به درک عمیق، چندبعدی و غیرتقلیل‌گرایانه از پدیده کودک همسری انجام شد و توانست به شناسایی پنج سنخ متفاوت (گریزمدار، سنت‌گرا/تکلیفی، رمانتیک/فانتزی، آرمان‌گرا/ناپخته، و ساختاری-اجباری) دست یابد. تحلیل ترکیبی این سنخ‌ها در پرتو چارچوب مفهومی و پیشینه تجربی نشان می‌دهد که کودک همسری یک پدیده یکپارچه و همگن نیست، بلکه محصول تقاطع پیچیده‌ای از جبر ساختاری، هنجارهای نهادینه‌شده جنسیتی و تقلای عاملیت (هرچند محدود و ناپخته) در میان کنشگران است.

در تحلیل سنخ‌های «ساختاری-اجباری» و «سنت‌گرا/تکلیفی»، یافته‌های این پژوهش همسو با نتایج مطالعات راج و همکاران (۲۰۱۹)، پساکی و همکاران (۲۰۲۱) و پژوهش‌های داخلی نظیر افراسیابی و همکاران (۱۴۰۲) و کیری و ولانی (۱۴۰۳) است که فقر، محرومیت اقتصادی و هنجارهای پدرسالارانه را پیشران‌های اصلی ازدواج زود هنگام

معرفی کرده‌اند. با کاربرست نظریه بازتولید اجتماعی بوردیو، می‌توان دریافت که خانواده‌های حاشیه‌نشین و محروم به دلیل فقدان سرمایه‌های اقتصادی و فرهنگی، ازدواج زودهنگام دختران را به‌عنوان یک مکانیسم بقا تحمیل می‌کنند. در این بستر، همان‌گونه که در نظریه انتخاب عقلانی بکر مطرح می‌شود، خانواده به شکل ابزاری تصمیم‌گیری کرده و انتقال دختر به خانه بخت را راهبردی برای کاهش هزینه‌های خانوار می‌پندارد. همزمان، از منظر کنش‌شناسی ماکس وبر، تن دادن به این ازدواج‌ها در سنخ سنت گرا، مصداق بارز «کنش سنتی» است که در آن، اطاعت از اقتدار والدین و هنجارهای محلی بدون پرسشگری و به‌عنوان یک تکلیف گریزناپذیر پذیرفته می‌شود که خروجی آن، تثبیت سلطه جنسیتی و بازتولید چرخه فقر است.

از سوی دیگر، برجسته‌ترین ارزش‌افزوده و نوآوری این پژوهش نسبت به مطالعات آسیب‌شناسانه پیشین، شناسایی سنخ‌های «گریزمدار»، «رمانتیک/فانتزی» و «آرمان‌گرا/استقلال‌جو» است. درحالی‌که مطالعاتی نظیر باجرچاریا و امین (۲۰۱۷) به‌طورکلی به ازدواج به‌عنوان راهبردی برای رهایی از شرایط دشوار اشاره کرده‌اند، پژوهش حاضر با شکافتن این مقوله نشان می‌دهد که فرار دختران از خانه پدری، ماهیتی چندگانه دارد. در سنخ رمانتیک و گریزمدار، کنش نوجوان مصداق «کنش احساسی و عاطفی» (در چارچوب وبری) است؛ جایی که ازدواج نه یک تصمیم حساب‌شده، بلکه واکنشی هیجانی به خلأهای عاطفی، طردشدگی، خشونت خانگی یا تأثیرپذیری از فضای مجازی است.

همچنین در تحلیل سنخ «آرمان‌گرا/استقلال‌جو»، شاهد نوعی «کنش عقلانی معطوف به هدف» (از نوع ناپخته) هستیم که در آن دختر نوجوان ازدواج را پله‌ای برای کسب استقلال مالی یا آزادی‌های اجتماعی می‌بیند. بااین‌حال، تبیین این یافته‌ها از منظر رویکردهای فمینیستی و رویکرد قابلیت‌ها (جونز و همکاران، ۲۰۲۵) نشان می‌دهد عاملیتی که این دختران اعمال می‌کنند، در واقع یک «عاملیت کاذب» یا محدودشده است. ساختار مردسالارانه با مسدود کردن مسیرهای جایگزین برای هویت‌یابی و رشد (مانند اشتغال، آموزش باکیفیت و استقلال مدنی)، ازدواج را به تنها مجرای در دسترس برای دیده شدن و

فرار از انقیاد تبدیل کرده است. در نتیجه، دختران در تلاش برای فرار از یک ساختار محدودکننده (خانواده مبدأ)، ناخواسته به درون ساختار محدودکننده دیگری (نهاد ازدواج نابرابر) پرتاب می‌شوند.

در نهایت، سنخ‌شناسی به‌دست‌آمده در این مطالعه تأیید می‌کند که تقلیل پدیده کودک همسری صرفاً به «فقر مطلق» یا «فرهنگ سنتی قبیله‌ای»، رویکردی تک‌بعدی است که بخش بزرگی از واقعیت را نادیده می‌گیرد. این پدیده طیف وسیعی از جبر مطلق ساختاری تا انتخاب‌های استراتژیک اما ناپخته نوجوانان را در برمی‌گیرد. استمرار کودک همسری تنها معلول یک عامل نیست، بلکه نتیجه درهم‌تنیدگی نابرابری‌های ساختاری-اقتصادی، کلیشه‌های جنسیتی، ضعف نهادهای حمایتی و خلأهای شناختی-عاطفی نوجوانان است که نیازمند سیاست‌گذاری‌های چندلایه و جامع‌نگر خواهد بود.

این پژوهش در مسیر اجرا با چالش‌ها و محدودیت‌های روش‌شناختی خاص مطالعات کیفی مواجه بود. نخست، حساسیت اجتماعی و فرهنگی موضوع کودک همسری، ورود به میدان پژوهش و جلب اعتماد مشارکت‌کنندگان، به‌ویژه در خانواده‌های حاشیه‌نشین و سنتی را با دشواری همراه ساخت. دوم، با توجه به ماهیت تجربیات زیسته، همواره احتمال بروز خودسانسوری یا سوگیری یادآوری در روایت‌رنج‌ها و فشارهای خانوادگی از سوی مشارکت‌کنندگان وجود داشت. در نهایت، بر اساس پارادایم پژوهش کیفی، هدف این مطالعه کشف الگوها و خلق مفاهیم در یک بستر خاص (شهر مشهد) بوده است؛ لذا نتایج به‌دست‌آمده به دنبال تعمیم‌پذیری آماری به کل جامعه نیست، بلکه هدف آن «انتقال‌پذیری» مفاهیم و بینش‌های به‌دست‌آمده برای درک بهتر این پدیده در بسترهای اجتماعی مشابه است.

بر مبنای سنخ‌شناسی به‌دست‌آمده و درک چندبعدی از پدیده کودک همسری، مداخلات تک‌بعدی برای کنترل این پدیده ناکارآمد خواهد بود. بنابراین پیشنهادها زیر در سه سطح ساختاری، فرهنگی و آموزشی ارائه می‌گردد:

سنخ‌شناسی کودک همسری در دختران دارای تجربه...، رحیم‌پور ازغدی و همکاران | ۲۶۵

۱. مداخلات ساختاری و اقتصادی (ناظر بر سنخ ساختاری-اجباری): توسعه چتر حمایتی نهادهای رفاهی برای خانواده‌های در معرض فقر مطلق، همراه با اعطای یارانه‌های مشروط به ادامه تحصیل دختران تا سن ۱۸ سالگی، تا فقر به عامل محرک برای حذف دختران از چرخه خانواده تبدیل نشود.

۲. مداخلات فرهنگی و اجتماعی (ناظر بر سنخ سنت‌گرا/تکلیفی): طراحی برنامه‌های اجتماع‌محور با مشارکت معتمدان محلی و رهبران فکری مناطق حاشیه‌نشین جهت حساس‌سازی جامعه محلی نسبت به پیامدهای جسمی و روانی ازدواج زودهنگام و بازتعریف ارزش و منزلت دختران فراتر از نقش‌های سنتی همسری.

۳. مداخلات آموزشی و روانی (ناظر بر سنخ‌های گریزمدار، رمانتیک و آرمان‌گرا): با توجه به نقش خلأهای عاطفی و عاملیت‌های ناپخته، حضور فعال مددکاران اجتماعی در مدارس برای شناسایی دختران در معرض آسیب ضروری است. همچنین، گنجاندن آموزش‌های کاربردی نظیر مهارت‌های تنظیم هیجان، سواد رسانه‌ای و مهارت‌های زندگی در برنامه‌های درسی، در کنار ایجاد مراکز مهارت‌آموزی امن، می‌تواند مسیرهای جایگزینی برای هویت‌یابی، کسب استقلال و تخلیه هیجانی نوجوانان فراهم کند تا ازدواج را تنها راه فرار از بحران‌های بلوغ نپندارند.

سپاسگزاری

بدین‌وسیله پژوهشگران مراتب سپاس و قدردانی ویژه خود را از سرکار خانم عابدین‌زاده، معاون محترم دادستان مرکز استان خراسان رضوی و سرپرست مجتمع قضایی حمایتی شوق زندگی مشهد، ابراز می‌دارند که با سعه‌صدر و همکاری صمیمانه، شرایط لازم را برای جمع‌آوری داده‌ها و امکان انجام مصاحبه با دختران متقاضی دریافت حکم رشد فراهم نمودند. همچنین از جناب آقای دکتر اکبری، عضو محترم هیئت علمی گروه علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد، که با راهنمایی‌های عالمانه و همراهی‌های ارزشمند خود در مسیر اجرای این کار پژوهشی یاریگر ما بودند، صمیمانه تشکر و قدردانی

می‌گردد. در نهایت از تمامی دخترانی که با مشارکت در مصاحبه‌ها، تجربیات زیسته خود را در اختیار ما قرار دادند، سپاسگزاریم.

تعارض منافع

نویسندگان تصریح می‌کنند که در نگارش، انجام مراحل تحقیق و انتشار این مقاله هیچ‌گونه تعارض منافع (اعم از مالی، سازمانی یا شخصی) وجود نداشته است.

Orcid

Tahereh Rahimpour Azghadi

<http://orcid.org/0000-0002-6599-5913>

Maliheh Sanaei

<http://orcid.org/0009-0004-3284-2234>

Mansoureh Goli

<https://orcid.org/0009-0009-6462-4115>

منابع

- احمدی، کامیل. (۱۳۹۶). *طنین سکوت: پژوهشی جامع درباره ازدواج زودهنگام کودکان در ایران*. انتشارات شیرازه.
- افراسیابی، حسین؛ منصوری خسروی، هانیه و بهارلوئی، مریم. (۱۴۰۲). واکاوی کیفی بسترها و الگوی زیسته کودک همسری از دیدگاه زنان جوان. *فصلنامه مطالعات زن و خانواده*، دوره ۱۲، شماره ۳: ۴۹-۷۳.
- جلیلی، فاطمه؛ منادی، محمد و کریمی، حسین. (۱۴۰۲). الگوی ذهنی روان‌شناسان و جامعه‌شناسان درباره علل و آسیب‌های فرهنگی کودک همسری در دختران. *فصلنامه روان‌شناسی فرهنگی زن*، دوره ۵۶، شماره ۱۴: ۱-۱۵.
- حاجیلو، فتنه؛ آقایی، توکل و علیپور آبدار، فریده. (۱۴۰۰). علل زمینه‌ساز کودک همسری (مطالعه موردی زنان دارای تجربه زیسته مراجعه‌کننده به مراکز بهداشتی شهر تبریز). *زن و جامعه (جامعه‌شناسی زنان)*، دوره ۱۲، شماره ۴ (مسلسل ۴۸): ۱۰۳-۱۱۵.
- زارعی محمودآبادی، حسن و زارعی، فاطمه. (۱۴۰۰). علل و پیامدهای ازدواج زودهنگام و وقوع کودک همسری در دانش‌آموزان دختر استان یزد (طلاق دانش‌آموزی): مطالعه داده بنیاد. *طلوع بهداشت*، دوره ۲۰، شماره ۳ (مسلسل ۸۷): ۱۲-۲۷.
- کبیری، افشار و ولائی، محمد. (۱۴۰۳). مطالعه کیفی زمینه‌ها و پیامدهای کودک همسری در روستاهای استان آذربایجان غربی. *پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر*، دوره ۱۴، شماره ۲۶: ۱۵۳-۱۷۸.
- مجدی، علی‌اکبر؛ کرمانی، مهدی؛ برادران کاشانی، زهرا و خدمتی بقمچ، فاطمه. (۱۴۰۲). تجربه زیسته زنان از پدیده ازدواج زودهنگام: مطالعه‌ای کیفی. *فصلنامه پژوهش خانواده*، دوره ۱۹، شماره ۲: ۱۹۷-۲۱۵.
- مقدادی، محمد مهدی و جوادپور، مریم. (۱۳۹۶). تأثیر ازدواج زودهنگام بر سلامت جنسی کودکان و سازوکارهای مقابله با آن. *فصلنامه علمی-پژوهشی حقوق پزشکی*، دوره ۱۱، شماره ۴۰: ۳۱-۶۰.
- میرشاه، سمیه. (۱۴۰۰). پیامدها و آسیب‌های کودک همسری. ارائه‌شده در چهارمین کنفرانس بین‌المللی فقه، حقوق و پژوهش‌های دین.

- نصرتی‌خواه، نصرالله؛ بهشتی، سید صمد و مختاری، مریم. (۱۴۰۴). تبیین جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر شیوع کودک همسری (مورد مطالعه: شهر دیشموک). *فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی*، دوره ۳۶، شماره ۱: ۱۰۱-۱۲۴.

- Bajracharya, A., & Amin, S. (2017). Micro-level drivers of child marriage: A comparative analysis of Bangladesh and Nepal. *Population Council*.
- Batyra, E., & Pesando, L. M. (2021). Trends in child marriage and new evidence on the selective impact of changes in age-at-marriage laws on early marriage. *SSM-Population Health*, 14: 100-118.
- Becker, G. S. (1991). *A Treatise on the Family* (Enlarged ed.). Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241-258). Greenwood
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
<https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Chowdhury, F. D. (2004). The socio-cultural context of child marriage in a Bangladeshi village. *International Journal of Social Welfare*, 13(3): 244-253
- Efevbera, Y., Bhabha, J., Farmer, P. E., & Fink, G. (2017). Girl child marriage as a risk factor for early childhood development and stunting. *Social Science & Medicine*, 185, 91-101: <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2017.5-27>
- Kidman, R., Breton, E., Mwera, J., Zulu, A., Behrman, J., & Kohler, H.-P. (2024). Drivers of child marriages for girls: A prospective study in a low-income African setting. *Global Public Health*, 19(1), Article 2335356. <https://doi.org/10.1080/17441692.2024.2335356>
- Kohno, A., Techasrivichien, T., Suguimoto, S. P., Dahlui, M., Nik Farid, N. D., & Nakayama, T. (2020). Investigation of the key factors that influence the girls to enter into child marriage: A meta-synthesis of qualitative evidence. *PLOS ONE*, 15(7), e0235959. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0235959>
- Majdi, A. A., Kermani, M., Baradaran-Kashani, Z., & Khedmati-Boqmech, F. (2023). Women's lived experience of the phenomenon of early marriage: A qualitative study. *Journal of Family Research*, 19(2), 197-215. <https://dx.doi.org/10.52547/JFR.19.2.197>

- Mourtada, R., Schlecht, J., & DeJong, J. (2017). A qualitative study exploring child marriage practices among Syrian conflict-affected populations in Lebanon. *Conflict and health*, 11(1): 53-65.
- Pourtaheri, A., Mahdizadeh, M., Tehrani, H., Jamali, J., & Peyman, N. (2024). Socio-ecological factors of girl child marriage: a meta-synthesis of qualitative research. *BMC public health*, 24(1), 428.
- Pourtaheri, A., Sany, S. B. T., Aghaei, M. A., Ahangari, H., & Peyman, N. (2023). Prevalence and factors associated with child marriage, a systematic review. *BMC Women's Health*, 23, Article 531. <https://doi.org/10.1186/s12905-023-02634-3>
- Psaki, S. R., Melnikas, A. J., Haque, E., Saul, G., Misunas, C., Patel, S. K., Ngo, T., & Amin, S. (2021). What are the drivers of child marriage? A conceptual framework to guide policies and programs. *Journal of Adolescent Health*, 69(6, Suppl.), S13–S22. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2021.09.001>
- Raj, A., Saggurti, N., Balaiah, D., & Silverman, J. G. (2019). Prevalence of child marriage and its effect on fertility and fertility-control outcomes of young women in India: a cross-sectional, observational study. *The lancet*, 373 (9678): 1883-1889. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(09\)60246-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(09)60246-4)
- Rofika, A. M., & Hariastuti, I. (2020). Child marriage in perspective: A qualitative study in Madura Island. *Jurnal Promkes: The Indonesian Journal of Health Promotion and Health Education*, 8(1): 12–20. <https://doi.org/10.20473/jpk.V8.I1.2020.12-20>
- Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*, 133(5-6), 531-578.
- Subramanee, S. D., Agho, K., Lakshmi, J., Huda, M. N., Joshi, R., & Akombi-Inyang, B. (2022). Child marriage in South Asia: A systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(22): 15138. <https://doi.org/10.3390/ijerph192215138>
- UNICEF. (2014). *Ending child marriage: Progress and prospects*.
- UNICEF, & UNFPA. (2016). *Mapping of child marriage initiatives in South Asia 2016*. New York, NY: UNFPA. pp. 1–45.
- UNICEF. (2020). *Child marriage around the world*. Retrieved from <https://www.unicef.org/stories/child-marriage-around-world>.
- UNICEF. (2023). *Is an End to Child Marriage within Reach? Latest trends and future prospects*. United Nations Children's Fund.

- Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (G. Roth & C. Wittich, Eds.). University of California Press.
- Wibowo, H. R., Ratnaningsih, M., Goodwin, N. J., Ulum, D. F., & Minnick, E. (2021). One household, two worlds: Differences of perception towards child marriage among adolescent children and adults in Indonesia. *The Lancet Regional Health-Western Pacific*, 8: 100-103.
- World Health Organization (WHO). (2006). United Nations Population Fund. World Health Organization. (2006). *Married adolescents: no place of safety*.

استناد به این مقاله: رحیم‌پور ازغدی، طاهری؛ سنائی، ملیحه؛ گلی، منصوره. (۱۴۰۴). سنخ‌شناسی کودک همسری در دختران دارای تجربه ازدواج زودهنگام مورد مطالعه شهر مشهد، پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، ۱۲ (۴۶)، ۲۲۵-۲۷۰.

Social Work Research Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.